

EMILIE VOOL

ÜHE VÕORFILOLOOGI TÖÖST EESTIS PEDAGOOGILISEL ALAL
AJAVAHEMIKUS 1937 - 1967

1988

S i s u k o r d

I. Õpetajana koolides

1. Väike-Maarja Keskkoolis 1937 - 1941	lk. 3
2. Tallinna 8.Algkoolis 1941 - 1942	lk. 17
3. Tallinna I Tööstuskoolis 1941 - 1944	lk. 17
4. Tallinna Õpetajate Seminaris ja TÕS Harjutuskoolis 1944 - 1947	lk. 27
5. Tallinna Õpetajate Instituudis 1947 - 1949	lk. 29
6. Tallinna 16.Keskkoolis 1949 - 1950	lk. 34
7. Tallinna 2.Keskkoolis 1950 - 1956	lk. 35

II. Metoodikuna Eesti NSV Vabariiklikus Õpetajate

Täiendusinstituudis 1953 - 1967	lk. 39
---------------------------------	--------

ÕPETAJANA KOOLIDES

Kevadtalvel 1937 sain õpetaja kutse inglise ja saksa keele alal Tartu Ülikooli juures didaktilis-metoodilises seminaris. Sama aasta 1. augustist alates olin Väike-Maarja Progümnaasiumi, Reaalkooli ja Eragümnaasiumi inglise keele õpetaja.

Õpetajakohta olin otsinud Tartu koolides, kuid ei olnud ühtegi võimalust saada vähemalt 7 tundi nädalas, muidu oleks õpetajaameti kandidaadi õpetajakutse kahe aasta jooksul aegunud. 1937.a. juunis leidsin "Postimehes" kuulutuse, et Väike-Maarja Keskkool vajab inglise keele õpetajat 10 nädalatunniga. Saatsin posti teel avalduse kooli direktorile ja sain peatselt vastuse, et direktor tuleb Tartusse minuga kokku leppima. Direktor Kurt Hugo Lipp tuli minu poole koju ja leidis minu tema juhataatava kooli õpetajaks sobiva olevat. Tuli esitada vajalikud dokumendid ja 25.augustil pidin Väike-Maarja Keskkoolis kohal olema. Mu väikese koormuse ja palga kohta arvas direktor, et leidub kindlasti õpilasi, kes soovivad järeldaitamistunde ning on võib-olla teisigi võimalusi lisateenistuse saamiseks.

24.augusti hommikul sõitsin rongiga Tartust Kiltsti jaama ning sealt Rakverre suunduva bussiga 7 kilomeetrit edasi Väike-Maarjasse. Buss peatus postkontori ees, kuhu jätsin oma kohvri ning läksin üsna lähedal asuvasse koolimajja. Direktor oli oma kabinetis ning sain temalt lähemat informatsiooni mind ootava töö kohta. Mul tuli hakata õpetama inglise keelt kolmes progümnaasiumi ja I reaalkooli klassis ning olla ka I reaalkooli klassi juhataja.

Kõigepealt oli nüüd vaja leida korter. Direktor K. H. Lipp oli ka selle eest hoolitsenud. Kuna õpetajad ja väljastpoolt alevikku pärinevad õpetajad õpilased kortereid vajasisid, ei olnud seda siin kerge leida. Direktoril oli õnnestunud kokku leppida pastoriga, et saan toa kiriklas. Sinna ma siis suundusingi. Väike-Maarja kirik, häärt kõrge ja sihvaka torniga gooti stiilis hoone, pärineb XIV sajandist. Kirikut ümbritsev kalmistu on piiratud madala kivimüüri ja sealsamas, üsna kalmistu värava lähedal ongi väikese pargi põlispuude varjus kirikla.

Pastori abikaasa viis mind tuppa, mis pidi saama mu elu-
asemeks. Tuba oli kirkila paremas tiivas ja sinna pääses läbi
pastori kantselei. Samas majatiivas oli veel leerisaal. Tuba
oli ruumikas, kuid sünge, tumeda tapeedi, tumesinise ahju ning
mustaks (!) värvitud uksega. Ainuke aken oli pargi poole ning
suured puud varjasid valgust. Mööbel ülilihtne - voodi, pesunõu
ja veekann, laud, paar tooli, väike kummut ning riidevarn. Hind
oli aga hämmastavalt kõrge -15 krooni kuus, mis oli umbes kol-
mandik mu palgast. Pastoripere ettepanekul leppisime kokku, et
maksan ainult 5 krooni ning kontrollin nende poja ja tütre õpin-
guid. Lapsed õppisid kohalikus algkoolis, III ja V klassis.

Järgmisel päeval toimus esimene 1937/38.aasta õppenõukogu
koosolek direktori kabinetis. Tutvusin siis oma kolleegidega,
kelle hulgas olin ainuke uustulnuk. Kõik olid väga sõmpaatsed
ja sõbralikud. Eriti soliidse ja esindusliku mulje jätsid kooli
direktor K.H.Lipp ja inspektriss Anna Neemre, Viimane oli täis-
koormusega inglise keele õpetaja ja temaga tuli mul hiljem iga-
päevases töös tihedalt suhelda. Tütarlaste võimlemise õpetajaga
oli mul ühine kodutee ning temaga tekkiski esimene lähem kon-
takt.

Õppetöö alguseni oli veel mitu päeva aega ja otsustasin
seda kasutada tutvumiseks Väike-Maarja keskkooli, asula ja sel-
le lähema ümbrusega. Üht-teist olin Väike-Maarja kohta lugenud
ja kuulnud. Teadsin, kus ta asub ja et alevikus elab umbes 500-
-600 inimest. Kihelkond on üsna tihedalt asustatud, põllumaad
viljakad ja rahvas küllalt jõukas. Juba 1870.aastal oli siin
kihelkonnakool, millel olid tuntavad jäljed eesti haridus- ja
kultuuriloos. 1919.aastal asutati siin keskkool-gümnaasium,
1937.aasta sügisel avati kooli juures ka esimene reaalkooli
klass. Kui mina Väike-Maarjasse õpetajaks sain, oli koolis viis
progümnaasiumi klassi (I-V, s.o. 5.-9.õppeaasta), üks reaalkooli
klass(7.õppeaasta) ja kaks gümnaasiumi klassi (I ja II, s.o. 10. ja 11.õppeaasta). Õpilasi oli ühtekokku 250-260.
Progümnaasiumi klassid ja reaalkooli klass kuulusid riiklikku
koolivõrku, gümnaasiumi klassid aga loeti haridusseltsi kooliks
riikliku kooli õigustega eragümnaasiumiks. Tegelikult oli kool
ühtne tervik. Kuidas majanduslik külg lahendatud oli, sellest
ei ole mul andmeid.

Tutvusin kõigepealt keskkooli majaga. See oli nägus kahekorruseline puust hoone, väljastpoolt laudadega vooderdatud ja hallikasrohelisteks värvitud. Majal oli õuepoolisel küljel kaks tiibehitust, esiküljel kaks verandataolist eendet, keskosa oli kõrgem, viiluga ja kolme ärklikorruse aknaga. Katust kaunistas väike torn.

Koolimaja alumisel korrusel oli, eesuksest sisenedes, fuajee kust viis trepp teisele korrusele; paremale viis üsna pikk koridor, vasakule lai uks ning trepi kõrvalt väiksem uks maja taga õue. Paremas tiivas oli direktori kabinet, internaadi söögituba, internaadi perenaise tuba ning direktori korter, mis võttis oma alla parempoolse tiibehituse. Alumise korruse vasakul poolel oli õpilaste rieteruum, saal ja üks klassiruum, tiibehituses aga kooliteenija ja kojamehe ja köögitöötaja tuba. Majal teisel korrusel olid kaheksa klassiruumi, õpetajate tuba ning väiksem saal. Tiibhoonete teise korruse võttis oma alla internaat: paremas tiivas oli neli tuba poistele ja vasakus tiivas neli tuba tütarlastele. Üldse mahutas internaat ainult 25 - 30 õpilast.

Majaesisel oli muruplats, mida piiras noorte kaskede ja tammedega ääristatud tee. Laiem sirge tee viis koolimaja eesukse juurest väravani ja kogu kooli maa-ala ümbritses nägus lippidest aed. Koolimaja tagaõues oli suur puukuur, väike laut ja saun. Saun oli nägus majake esiku, riietusruumi, pesemisruumi ja leiliruumiga. Seal võisid käia õpetajad ja kõik õpilased. Sauna köeti igal laupäeval ning seda kasutati kindlaks määratud graafiku järgi. Niisugune oli keskkool ja selle lähem ümborus.

Alevikus oli ainult kolm-neli tänavat. Peatänav, kus asetsesid keskkool ning selle vastas üle tee seltsimaja, kandis nime Pikk tänav. See oli ka tõesti enam kui kilomeetri pikkune, tegelikult Kiltstist Rakverre suunduva maantee lõik. Pika tänava ääres oli enam kui parkümmend elamut, nendest mitmed kahekorru- selised. Tänav lõpus oli apteek ja algkooli hoone ning nn uus kalmistu, mis tegelikult üsna vana on. Sinna on maetud ka Jakob Tamm, omaaegne Väike-Maarja kihelkonnakooli juhataja ja kirjanik. Temale püstitatud hauasammas (J.Koort, 1912) on silmapaist- vaim sellel kalmistul, kuhu vanema põlve kirjanikest on maetud

Peeter Jakobson. Jakob Liivi monument on aga üsna keskkooli lähedal nn koplis, kuhu siis alles parki rajati. Üks tänavajupp suundus alevikust Triigi mõisa suunas, teine, veidi pikem, Vao küla poole. Aleviku keskmes olid Vao vallamaja, postkontor, kolm kauplust, raamatupood, zuletõrjehoone ja vana omaaegse kihelkonnakooli maja. Viimasas töötas tollal algkooli juurde kuuluv kaheaastane tütarlaste täienduskool.

Umbes kahe kilomeetri kaugusel asulast Kiltsi suunas on Pandivere kõrgustiku kauneim mägi Ebavere, Sügavamad ja madalamad nõod ja väikesed järsakud mäe jalamil ning mägi ise on kaetud kõrge okaspuumetsaga. Alusmetsa moodustavad aga peamiselt sarapuupõõsad, mis väga rohkesti pähkleid kannavad. Ebavere oli kuuldavasti kõigi väikemaarjalaste, eriti aga õpilaste lemmikkoht. Seal oli meeldiv jalutada ja sügisel ka pähkleid koguda. Rohkem käidi siiski jalutamas mõlemal kalmistul, Ebevere jäi liiga kaugemale.

Alevikus oli ka elektrivalgus ning isegi kümmekond tänavavalgustit. Voolu andis väike kohalik elektrijaam hommikul kella kuuest kuni südaööni. Mootori monotoonne põksumine oli alati kuulda üle kogu aleviku. Nii oli mul ülevaade Väike-Maarjast üldjoontes olemas.

Esimesel koolipäeval, 30. augustil 1937 tutvusin kõikepealt muidugi oma klassiga - IR sai tema nimeks, et eristada teda 1. progümnaasiumi ja I gümnaasiumi klassist. Õpilasi oli IR klassis ootamatult palju, ninelt 42, nendest 22 poissi ja 20 tüdrukut. Enamik õpilastest olid sama aasta kevadel kuueklassilise algkooli lõpetanud kas Väike-Maarias või selle lähemas ümbruses, mõned aga kaugemal. Lapsed olid väga meeldivad, korralikud ja kuulekad. Kui sain igalt õpilaselt vajalikud andmed kodukoha ja vanemate kohta, muutus pilt selgemaks. Suurem osa oli talulapsi. Mõnede vanemad olid ametnikud või töölised.

Keskkoolides oli tollal nõutav vormiriietus. Väike-Maarja keskkoolis kandsid tüdrukud pruuni kleiti valge ümaranurgalise krae ja valgete kätistega ning musta põlle. Poiste ülikond oli tumedast nn marengost, tavalise lõikega, kaelaside mäletatavasti kohustuslik ei olnud ning sügisel ja kevadel kandsid paljud lahtise, pealekäänatava kraega särki. Peaaegu kõigil oli vormiriietus juba õppetöö algul olemas. Vormimüts oli samuti kohus-

tuslik. Peakatted olid rohelised kollaste kantidega, tüdrukutel baretid ja poistel nokkmütsid.

Inglise keelt oli IR klassis viis tundi nädalas, õpikuiks olid selles koolis ikka olnud tuntud inglise pedagoogi Walter Ripman'i koostatud raamatud "The First English Book" ja "The Second English Book". IR klassi õpilased ei olnud varem inglise keelt õppinud: Eestis oli võõrkeel mõned aastad tagasi algkooli õppekavast kustutatud. Küll aga õpiti võõrkeelt progümnaasiumis alates esimesest klassist (5. õppeaastast). Nii tuli mul oma klassis alustada päris algusest. Didaktilis-metoodilises seminaris oli soovitatud algajatega kasutada mõne tunniulatuses suulist sissejuhatavat kursust ilma õpikuteta, ka ilma midagi kirjutamata. Seda ma ka tegin. Tervitus, lihtsate käskluste mõistmine ja mõned lühivastused said õpilastel peagi selgeks. W. Ripman'i õpik lähtub foneetilisest printsiibist ning õpiku esimesed 16 peatükki on antud ka foneetilises transkriptsioonis. Nii tuli kohe mitu raskust korraga: oli vaja õpetada sõna kirja pilt ning hääldus ja foneetiline transkriptsioon. Viimane jäi muidugi ainult õige häälduse abivahendiks, ilma et oleks saadud ka mingeid lugemisreegleid. Võttis rohkesti aega ja vaeva, enne kui õpilased suure hulga foneetilisi sümboleid selgeks said. Tollal ortoeepilist meetodit ei tuntud või ei harrastatud. Ülikoolis õpetati foneetikat puhtteoreetiliselt ja teaduslikult ning lugemisreegleid peaaegu polnudki.

Progümnaasiumi 3. klassis oli inglise keel samuti minu õpetada viie tunniga nädalas. Need õpilased õppisid võõrkeelt juba kolmandat aastat. Klassis oli umbes 35 õpilast, korralikud, kuulekad ja püüdlikud. Õpikuks oli W. Ripman'i "The Second English Book".

Need kaks klassi kümne tunniga nädalaks oligi kogu mu koorus, lisaks IR klassi juhatamine. Esialgu ei olnud veel eratundide võtjaid ega mingit muud lisateenistust. Üle tänava koolimaja vastas asetses seltsimaja, kus oli ka einelaud. Seal sai osta maiustusi, limonaadi ja üht-teist toidupoolist ning väikeses söögitoas oli võimalik saada ka sooje lõunaid. Söögimure lahenes seega lihtsalt.

Töö koolis laabus kenasti, ometi oli aga nagu midagi puudu. Liiga vähe oli tegevust ning polnud veel kolleegidega kuigi lä-

hedasi suhteid. Korter pastoraadis oli sünge ja üksildane, pastori pere elunes maja teises otsas ja mitte kunagi polnud ühtegi hingelist näha ega kuulda. Pastori poja ja tütreaga tegelesin kokkuleppe kohaselt kolmel või neljal päeval nädalas. Nad olid tublid õpilased ja erilist järelaitamist ei vajanud.

Septembri teisel või kolmandal nädalal tabas kooliperet erakordne sündmus. Üks noormees lõpuklassist jäi rongi alla ja sai surma. Ilmnes, et ta oli ise rongi ette hüpanud. Laupäeval oli ta ühelt kaasõpilaselt kojusõiduks jalgratta laenanud. Jalgrattas leiti õnnetuskoha lähedalt raudtee äärest kuuseheki kõrvalt, küljes paberileht omaniku nimega. Matusel Väike-Maarja kalmistul oli kogu kool, matusetalituse pidas kohalik pastor Valter Viks, seesama, kelle peres ma korteris olin. Nõrdimust tekitas hauakõne, kust jäi kõlama lause "Surm on patu pakk". Ei ühtegi lohutussõna vanematele ega klassikaaslastele. Hakkasin toda pastorit lausa vihkama. Veidi leevendas rusuvat meeleolu kooli usuõpetaja Rakvere pastori lühike järelhüüd õpilasele, lohutavad sõnad vanematele ning klassiõdede laul "Muru kasvab mulla peale". Muide, polnud teada mingit põhjust, miks noormees endalt elu võttis.

Mõni nädal hiljem, oktoobri algul tuli kooliperel jälle osaleda matustel. Surm tabas ootamatult keskkooli kantseleiametnikku, asjaajajat, nagu siis öeldi, rõõmsameelset keskealist meest. Soolte keerdumine oli surma põhjus. Üsna peatselt selle järel suri matemaatikaõpetaja paaripäevane poeg kaasasündinud südamerikke tagajärjel. Oli raske ja nukker sügis. Novembri algul õnnestus mul saada korter ühe kolleegi, tütarlaste võimlemisõpetaja juurde. Lahkusin kergendustundega ebameeldivast pastoraadist.

Teisest õppeveerandist alates pakkus direktor K.H.Lipp mulle lisatööd kooli internaadis. Minu hoole alla anti kooli internaadis elunevad õpilased nn õppetunni ajaks, igal pärastlõunal kella viiest seitsmeni, välja arvatud laupäev. Abiturientidel oli lubatud oma tubades õppida, aga umbes 25 õpilast noorematest klassidest tulid ühte klassiruumi ja tegid seal oma koolitööd. Mina istusin õpetaja laua taga ja tegelesin oma tööga, pidades õpilasi kogu aeg silmas. Käisin klassis aeg-ajalt ringi ja vaatasin, kuidas neil töö edeneb, abistasin vajaduse korral ja kontrollisin kõige nooremaid ning hooletumaid. Kell 19.00 oli õppetunni lõpp, millele järgnes õhtusöök. Tasuks selle töö eest sain 15 kr.

kuus ja prii õhtusöögi, mida söin koos õpilastega. Õppetunnis ei olnud kahjuks ühtegi minu õpilast; nendega, kes seal käisid, tutvusin üsna põhjalikult.

Mõnigi kord tuli koolis puuduvaid õpetajaid asendada. Olin ülikoolipäevil palju repetiitorina töötanud ja nii oli mul kogemusi paljude õppeainete õpetamiseks. Võisin nooremates ja keskmistes klassides anda eesti keelt ja kirjandust, ajalugu, loodusõpetust, isegi matemaatikat ja ladina keelt. Kõige pikem asendajana töötamine toimus minu teisel Väike-Maarjas oleku aastal täienduskoolis. Eesti keele ja kirjanduse õpetaja oli enam kui kaks kuud haige ja täienduskooli juhataja kutsus mind asendajaks. Oli väga huvitav töötada neidudega, kelle peamisteks õppeaineteks olid kodumajandus ja käsitöö. Mõned nendest olid algkooli juba mitu aastat tagasi lõpetanud, vahepeal töötanud ja nüüd uuesti koolipinki istunud. Tüdrukud olid väga kirjandushuvilised ja aktiivsed, Eesti keele tundides ilmsid ka Virumaa keelepruugi mõningad erisused, mida keskkooli õpilaste juures märgata ei olnud. Nii hääldasid õpilased pikka e-häälikut diftongina ie. Sõnad mees, tee, see jne. kõlas nende suust mies, tie, sie. Minu lõuna-eestilik hääldamine äratas aga ka nende tähelepanu. Väikese naerupahvakuga reageerisid tüdrukud, kui hääldasin jutuhoos sõna põll palataliseeritud l-häälikuga, Ma ei taibanud esialgu, mis ~~me~~ neile lõbu valmistas, ja kui nad mu tähelepanu sõnale põll juhtisid, märkasin oma viga. Teadsin ju küll, et ainult i-tüvelistel esineb lõppkonsonandi palatalisatsioon (kull, vann), aga Tartu keelepruuk oli mulle külge jäänud. Huvitav ja lõbuski oli täienduskoolis töötada.

Jätkan aga veel oma esimese tööaastaga Väike-Maarja keskkoolis... Alates teisest poolaastast tekkis üsna rohkesti eratundide soovijaid ning koguni repetiitoritööd pakuti mõne kaugemalt pärineva õpilase abistamiseks. Edasi kulges tööaasta Väike-Maarja keskkoolis normaalselt ning peagi saabus kevad ja õppetöö oli lõppemas. IR klass oli rahuldavalt töötanud, lapsed olid laitmatu käitumisega ja püüdlikud. Kevadel tegime klassiga ka väikese ekskursiooni, ainult ühepäevase. Sõitsime rongiga Kiltist Nelijärvele, kus imetlesime kauneid järvi ja ilusat mägist maastikku. Võileivad olid lastel kaasas. Nelijärvelt matkasime jalgsi Jänedale ja sealt sõitsime rongiga Kiltsi, kust jalgsi

Väike-Maarjasse läksime. Oli ilus päev ning huvitav kõigile, eriti meie klassi väikesele Meerile, kes oma elus esimest korda rongiga sõita sai. Meeri oli IIR klassi noorim, kahe pika patsiga tütarlaps, talutütar küll, kuid polnud kodust kuskile kaugemale käinud.

1938. aasta augustis algas õppetöö nüüd mulle juba hästi tuntud miljöös. Sain korraliku toa aleviku keskel. Perenaine oli õmbleja, lesk keskealine naine, väga südamlilik ja sümpaatne. Korteri oli avar: neli tuba ja köök. Ühes toas elas perenaine, teises tema haige vend, kolmandas mina ja neljandas tegi perenaine ühe abilisega õmblustööd. Võisin kasutada ka kööki.

Töökoormus koolis jäi mul endiseks; esimest reaalkooli klassi ei avatud, kuigi oli rohkesti soovijaid. Õpilaste arv oli sel aastal minu juhataavas IIR klassis väiksem kui eelmisel aastal IR-is. Üksteist õpilast oli välja langenud, ainult paar kehva õppeedukuse tõttu, teised peamiselt majanduslikel põhjustel. Oli ka juurdetulnuid, nimelt neli poissi ja kaks tütarlast. IIR klassis oli 36 õpilast, nendest 17 poissi ja 19 tütarlast.

1938. aastal detsembris suri Tartus mu ema. Juba sügisel oli ta tervis halvenenud, käisin korduvalt Tartus teda vaatamas, ta oli mõnda aega ka haiglas. Mõni päev enne talvise koolivaheaja algust kutsuti mind telefoni teel kiiresti Tartusse. Saabusin õhtul ja ema suri järgmisel hommikul. Koolivaheaja jooksul jõudsin end enne tagasisõitu Väike-Maarjasse juba veidi koguda. Kui õppetöö jälle algas, oli mul tegemist küllaga. Üha rohkem oli eratundide soovijaid ja olin kollektiivis täielikult kohaneud ning kolleegide hulgast sõpru leidnud.

Minu juhatavat IIR töötas korralikult. Klassivanemaks oli sügisel valitud Endel Sarapik ja tema abike Hilja Aasa, nemad olid ka juba IR klassis samu ülesandeid täitnud. Mõlemad olid tublid õpinguis, korrektse käitumisega ning klassi kollektiivis autoriteetsed. Muid ametimehi klassis polnud. Ainekabinetti koolis ei olnud ja vajalikud õppevahendid viis klassi õpetaja, vajaduse korral abistas teda klassivanema abi.

1939. a. kevadeks tuli mul didaktilis-metoodilisele seminarile Tartu Ülikooli juures esitada aruanne oma õpetajaameti kandidaadi kaheaastase tööaja kohta Väike-Maarja keskkoolis. Lisaks sellele pidin kirjutama pedagoogilisel teemal töö. Mäletatavasti

oli mul teemaks "Õpetaja töö klassis". Selleks tuli lugeda rohkesti kirjandust, peamiselt saksa pedagoogide töid. Nende hulgas olid niisugused teosed, nagu R.Lochrovi "Deskriptive Pädagogik", H.Schröderi "Soziologie der Volksschulklasse" jne. Esitasin aruande ja pedagoogilise teema käsitlese aegsasti 1939.a. kevadel. Juulikuus toimus Tartu Ülikooli juures seminar, kus kaks aastat koolis töötanud noored õpetajad, nn õpetajaameti kandidaadid lõpliku õpetajakutse kätte said. Seminar kestis kolm päeva. Tuntud koolitegelased esinesid pedagoogikaalaste ettekannetega. Rääkisid A.Elango, J.Estam, E.Jaanvärk, J.Tork jt. Arutati läbi ka esitatud aruanded. Minu aruanne tööst Väike-Maarjas tekitas veidi lõbusa meeleolu, sest peale oma eriala tundide olin õpetanud üsna mitmeid teisi õppeaineid ja töötanud interndaadis ning täitnud muidki ülesandeid. Leiti, et mu tegevus oli väga huvitav ning olin seal töötanud, nagu oleksin "Mädchen für alles!".

Peatselt pärast seda seminari sain kätte kesk- ja kutsekooli-õpetajakutsetunnistuse. See oli välja antud Tallinnas, kannab numbrit 3531 ja kuupäeva 3.august 1939 ning allkirju "Haridusministri eest" ja "Kooliosakonna direktori aset." Tunnistus oli trükikojas eraldi trükitud ja sain selle kolmes eksemplasis, üks allkirjadega, kaks ilma. Viimased olid ära kirjadena ja vajasid enne ametiasutusele esitamist kinnitamist. Üks kinnitatud ära kirja eksemplar on mul säilinud tänapäevani.

1939.a. sügisel oli mu koormus koolis ikka endine - 10 tundi inglise keelt (IIIR klassis ja 5.progümnaasiumi klassis) ning IIIR klassi juhatamine. Ka töö internaadis jätkus. Olin nüüd nii õpetajate kollektiiviga kui ka õpilastega hästi kohanenud, õppetöö laabus kenasti, eratunde oli üsna arvukalt. IIIR klassis oli muutunud vähe: oli lahkunud üks õpilane ja juurde tulnud samuti üks, kokku jälle 36 - 17 tütarlast ja 19 poissi. Üldse olid Väike-Maarja keskkooli klassid üsna suured, ka gümnaasiumi osas oli keskmiselt 25 - 30 õpilast klassis. Õppetöö ja kogu elu kulges normaalset. Ka tohutult külm talv ei seganud tavalist tööritmi. Eriti tugeva külmega algas tööpäev tavalisest ajast, s.o. kella 9-st hommikul kaks tundi hiljem - alles kell 11.00. Siis oli käre pakane juba veidi järele andnud ja ei mäleta, et koolitöö häiritud oleks olnud. Ei olnud puudujaid rohkem kui harilikult, mui-de, koolist puuduti üldse väga harva.

See 1939/40. õppeaasta oli reaalkooli ainsal klassil ju lõpu-

aasta. Kahju, et Väike-Maarjas reaalkool nii lühikest eaga oli. IIIR klass oli õpingutes üsna edukas, käitumiselt korrektne ning õpilaste omavahelised suhted sõbralikud, üldiselt tubli ja tugev kollektiiv. Õpilased olid enamikus ümbruskonnast pärit, maalapsed. Eelmisel õppeaastal, IIR klassi oli tulnud juurde neli poissi, kelle kodud olid kaugemal. Üks nendest, Simuna pastori poeg, oli õppinud Tallinnas Westholmi gümnaasiumis, teised poisid olid Rakvere gümnaasiumist. Need poisid olid nagu täiskasvanumad, linnalikud, kuid sulasid siiski kenasti kollektiivi.

Kolm aastat läksid kui lennul ja IIIR lõpetas kooli. Kahjuks oli see ainuke reaalkooli klass Väike-Maarja keskkooli ajaloos. Lapsed olid nad olnud, kui tulid, nüüd aga olid sirgunud kenadeks noorukiteks, vanu enamikel seitseteist aastat. Edasi õppima Väike-Maarja gümnaasiumi neist keegi ei läinud, küll aga kuuldavasti mõnedesse Tallinna koolidesse. Mälestuseks kinkisid nad mulle kauni albumi grupifotodega IR, IIR ja IIIR klassist ning kõigi lõpetajate individuaalsete fotodega. Lõpuaktusel oma klassile lähkumiskõnet pidades olin väga erutatud ja suutsin vaevu end vaos hoida, kuid pidasin siiski vapralt vastu.

Kolm aastat tööd Väike-Maarja keskkoolis inglise keele õpetajana ja klassijuhatajana oli mulle olnud tänuväärt praktikaks pedagoogilisel alal. Olin omandanud teatud kindluse ja vilumuse ning oma kutsesse tõsiselt kiinduda suutnud. Õpetajaks saamine ei olnud mind varem hoopiski võlunud. Mõlgutasin ju algu mõtteid magistrikraadi omandamisest inglise filoloogias. Töökoht väljaspool Tartut ei soodustanud selle eesmärgi taotlemist, samuti ema surm ja sellest tulenevad probleemid. Hakkasin harjuma mõttega, et jään õpetajaks. Olin kolme aastaga saanud Väike-Maarja keskkooli patrioodiks, tänu suurepärasele kolleegidele ja toredale omanäolisele koolile. Koolil oli tubli ja püsiv õpetajaskond. Selle aja, s.o. kolme aasta jooksul lahkus ainult paar õpetajat, kes asendusid uutega, kellest ei olnud keegi ajgaja, vaid varem juba koolis töötanud. Olin lähemalt sõbrunenud eesti keele õpetaja Helmi Elleriga, kes kahjuks 1939.a. Väike-Maarjast lahkus ja asus tööle Tallinna Pedagoogiumi ja Õpetajate Seminari. Siiras ja südamlrik sõbrasuhe tekkis kooli internaadi perenaise ja minu vahel pikaks ajaks kuni tema varajase surmani 1956.a. Hil-
dur - nii teda kutsuti tuttavate ja sõprade ringis - oli harul-

daselt rõõmsameelne, abivalmis ja elutark inimene. Mulle oli ta rasketel aegadel ülisuureks toeks. Väga head suhted olid mul ka saksa keele õpetaja Annemarie Behrensiga. Üsna mu esimestel Väike-Maarja päevadel solvasin teda taktitult kergemeelsest tähelepanematusest. Oli juttu ühest sakslasest mõisa (suurtalu) omanikust, kelle kohta laususin: "Ta on upsakas nagu sakslased ikka." ~~xxx~~ Annemarie oli rahvuselt sakslane, hetkel unustasin selle. Hiljem, ajapikku, said meist aga head sõbrad. Kaotasin aga ka tema peatselt. 1941.a. veebruaris asus ta ümber Saksamaale koos oma eaka emaga. Nuttis ja läks... Head suhted olid mul aga ka kõigi teiste kolleegidega.

Kooli direktor Kurt Hugo Lipp - ta õpetas vanemates klassides matemaatikat - oli võimekas pedagoog ja oiuline kollektiivi juht. Õppeajajuhataja (tollal kasutati nimetust inspektoriss) Anna Neeme oli väärikas isiksus, hea pedagoog (õpetas inglise keelt), suurepärase kolleeg ja südamlilik inimene. Nii direktor kui ka inspektoriss olid väga suure autoriteediga, neist pidasid lugu õpetajad, õpilased, lastevanemad ja kogu ümbruskond. Koolil oli üldse hea maine, Väike-Maarja keskkooli hinnati kogu vabariigis.

Kui olin ise veel kooliõpilane ja üliõpilane Tartus, ei olnud mul aimugi, et Eesti leidub kenake hulk õpilasi, kes sageli kooli vahetavad: aastaks siin, siis juba teises, sageli ühe õppeaasta jooksul mitmes koolis. Töötades Tartus tunniandjana-repetiitorina puutusin siiski sellistega ka kokku, kuid ei pööranud neile erilist tähelepanu. Väike-Maarjas ilmnas aga peagi, et selles koolis on kenake hulk (umbes 10%) õpilasi, kes pärit kaugemalt, kuigi nende kodukohas või selle lähedal oli keskkool olemas. Nii leidis Väike-Maarjas õpilasi Tallinnast, Tartust, Narvast, Viljandist, Rakverest, Kundast ja mujalt. Enamik neist olid sääraseid rändurid kes juba mitmes kodumaa nurgas olid koolis käinud. Eks põhjusi ~~xx~~ võis olla mitmesuguseid, enamasti olid need noored jõukatest perekondadest, kuid ei viitsinud õppida ja rikkusid ka distsipliini. Väike-Maarja keskkoolis neil pikka asu polnud: nendest sai enamasti asja või nad pidid peatselt, nii paari-kolme kuu pärast jälle lahkuma. Mäletan nii mõndagi toredat noorukit, kes end suutsid kokku võtta ning kellest said tublid ja korralikud õpilased, lõpetasid kooli ja olid edaspidiseski elus edukad (Ants Viidalepp, Näping Tartust jt.) Vanematel üle pea kasvanud ja hellitatud noored aga ei leidnud alati küllalt jõudu end kokku võtta. Nii tuli

Rakverest pikakasvuline noormees, kelle isa oli tollal hästi tuntud kolonel. Noormees nagu ei olnud kuulnudki, mis on distsipliin. Tunni ajal tõusis sageli oma kohalt, kõndis klassis ringi, lõi sõrmedega nipsu, istus jälle kohale. Õppimisest polnud juttugi. Isa käis korduvalt Väike-Maarjas, ei aidanud seegi ning umbes kuu või paari pärast viis ta poja kaasa - küllap vist paremat kooli otsima.

Õpetajate kollektiiv eesotsas direktori ja inspektrissiga oli meil väga üksmeelne, sõbralik ja nõudlik. Ei esinenud mingeid omavahelisi arusaamatusi, ei isiklikke intriige ega lahkarvamusi distsipliini ja õppetöö suhtes. Koolis valitses igati parim kord ja täpsus. Iga üritus, olgu see õppenoukogu koozolek, aktus, pidu või mistahes kooli ettevõtmine, algas minutipealt täpselt määratud ajal. Õpetajad teadsid hästi oma kohustusi ja täitsid neid väga korralikult. Õpilased tunnetasid, et nende suhtes ollakse nõudlik, kuid siiras ja sõbralik ning vastasid sellele omapoolse siiruse ja püüdlikkusega. Nad olid ju enamikus kodust eemal, internaat mahutas vähe, korteriolud alevikus ei olnud kiita. Õpetajate sõbralik juhtimine andis neile tõelise turvalisuse tunde.

Õpetajate kohustused olid üsna suured, eriti kui arvestada, et tundi norm oli tollal 25, lisaks enamikul klassijuhatamine. Rohkesti tuli korrapidajana tegutseda nii koolis kui ka väljaspool. Hommikul oli üks õpetaja koolimaja ukse juures ja jälgis õpilaste tulekut, käitumist garderoobis ning jalatsite puhtust (vahetusjalatseid tollal koolis ei kantud). Vahetundidel oli kummalgi korrusel üks korrapidajaõpetaja. Öhtupoolikul koolimajas õpetajat-korrapidajat polnud. Ainult internaadis elunevad õpilased valmistasid järgmise päeva tunde ühes klassiruumis ja mina olin nende juures (vt. eespool). Iga päev oli üks õpetaja internaadi lõunalaual koos õpilastega lõunatamas. Internaadis oli toidul umbes kuuskümmend õpilast. Sööma hakati korraga, kui kõik seisis oma kohadel kahe pika laua ümber. Õpetaja märguandel võeti istet ja hakati sööma, õpetaja ja internaadi pereneine jälgisid õpilaste laualkombeid ja andsid juhatusi, kui vaja. Öhtul kella 19.00 kuni 21.00 oli kaks õpetajat, harilikult üks mees- ja üks naisõpetaja aleviku tänavail ja kalmistutel ringkäigul. Umbes üks kord kuus läks kogu õpetajaspere õpilaste kodusid (kortereid) kontrollima, see toimus harilikult kella 21 paiku öhtul. Väljaspool koolimaja toimus üri-

üritusi seltsimajas, kust õpilased võisid osa võtta. Nimelt käis kord nädalas rändkino ja paar-kolm korda aasta jooksul mõni teater, peamiselt "Vanemuine". Nendele etendustele oli alati paar õpetajat korrapidajaks määratud. Nii et õpilasi oli alati valvas silm jälgimas. See oli aga nii enesestmõistetav ja sõbralik valve ning õpilased ei tundnud end kunagi liialt reglementeerituna. Suhted õpilaste ja õpetajate vahel olid ülimalt sõbralikud. Õpilaste hulgas oli rohkesti heade ja väga heade tulemustega õppureid, agaraid isetegevuslasi, tublisid sportlasi. Kooli lõpetanud omandasid paljud hiljem kõrgema hariduse ja töötasid väga edukalt oma kutsealal. Üldtuntuks sai EPA veterinaaria professor Leo Vaher. Tartu 8. Keskkooli eesti keele ja kirjanduse õpetaja Vello Saage, kunstnik Ants Viidalepp ja teised. Muide, Väike-Maarjas elas ka üks Venemaa koolide inspektoritest Märt Meos. Temagi käis sageli meil koolis, kuid mitte inspekteerimas, igatahes minu tundides küll mitte. Märt Meos oli kooli inspektrissi Anna Neemre onu.

1941.a. juunis toimus teatavasti suur muudatus Eestimaa elus. Kodanlik vabariik lakkas olemast ja sama aasta augustis võeti Eesti vastu Nõukogude Liitu liiduvabariigina. See tõi kooliellugi suuri muudatusi. Kui õppetöö algas, ilmnes, et Väike-Maarja gümnaasiumil on uus direktor, kohaliku algkooli juhataja Juhan Heinpalu. K.H.Lipp oli siirdunud direktoriks Vändra gümnaasiumi.

Nagu eespool mainisin, reaalkooli klassi Väike-Maarjas enam ei avatud. Jätkasin tööd endiselt: 10 tundi inglise keelt, juhatada aga progümnaasiumi 3. klass. Lisaks anti mulle veel geograafia tunde, nii et koormus oli nüüd 14 tundi nädalas. Peale progümnaasiumi 3.klassi õpetasin inglise keelt nüüd gümnaasiumi II ja III klassis. Sel aastal kehtis meil 12-aastane keskkool. 1941.a kevadel lõpetasid mõlemad, nii II kui ka III klass (11. ja 12.õppeaasta). Õppeplaan ja programm kuigi palju ei muutunud. Usuõpetuse tunnid muidugi jäid ära. ~~no~~ Õpetajaskond jäi samuti põhiliselt endiseks, endine oli ka õppealajuhataja - Anna Neemre. Tundus, et kooli elu jätkub sujuvalt. Väike-Maarja keskkoolis ei olnud kunagi kuigi arvukalt noorsooorganisatsioonide liikmeid olnud, ~~skaut~~ skaute-gaide üldse mitte, noorkotkaid ja kodutütteid üsna vähe. Mäletatavasti loodi nüüd kommunistlike noorte algorganisatsioon, mis oli aga üsna väike.

Direktor Heinpalul oli juhatada kaks kooli: algkool ja kesk-kool, mis asusid eraldi, vahemaa umbes üks kilomeeter. Seetõttu ei viibinud ta mitte alati keskkoolis direktori kabinetis, nagu oli endine direktor, ka ei andnud ta progümnaasiumis ega gümnaasiumis tunde. Sellest hoolimata oli koolis hea kord majas, inspektoriss oli väga vilunud ja õpetajaskond suurepärase kollektiiv.

Õpilaste hulgas oli veidi ärevust märgata seoses komsomoli algorganisatsiooni loomisega, kuid õpilisi lahkkelisid ega teravaid suhteid õpilaste vahel ei tekkinud. Mäletan paari vanema klassi poissi, kes komsomoli küsimustega tegelesid - kuskilt väljastpoolt tulnud noormeest nimega Saarik ja üht kohalikku noormeest Mihkel Holmi. Mõlemad olid tublid õpinguis, tasakaalukad ja distsiplineeritud noormehed.

1941. a juunikuus lahkusin Väike-Maarjast, asudes elama Tallinna. Olin sama aasta aprillis abiellunud Tallinnas eluneva ning Tallinna Pedagoogiumis ja Õpetajate Seminaris õpetajana töötava mehega, kelle nimi oli Karl Vool.

Õpetajakohalt Väike-Maarjas olin ametlikult lahkunud, Tallinnas mul aga töökohta veel ei olnud ega saanudki seda leida: puhkes sõda. Juulikuul lõpul mobiliseeriti mu abikaasa, kellelt sain viimase teate Kirovist. Tallinn muutus rindelinnaks. Peagi kutsuti linna elanikke linna lähistele kindlustustöödele, tankitorjekraave kaevama, tööriistadeks kangid ja labidad. Sain teada, et Tallinna õpetajad olid oma koolide juures tegevuses, kes aga koolis rakendamist ei leidnud, pidi ilmuma Narva maanteele, kuskile trammi lõpp-peatuse lähedal, kust suunatigi kindlustustöödele. Seal tegeles teiste hulgas töölesuunatavatega ka Nigol Andresen. Pöördusin tema poole ja palusin end mõne kooli juurde suunata. Kuulnud, et olen Väike-Maarja keskkoolist Tallinna tulnud, ütles, et oleksin pidanud oma kooli juures olema. "Käed-jalad terved, lähete kindlustustöödele," oli otsus. Läksingi. Viidi Harku lähistele. Sadu inimesi oli seal koos. Ööbisime kuskil talus, mingi hoone lakkas. Ei mäleta, kuidas meid toitlustati. Tutvusin seal ühe Saaremaa neiuga, kes elas minuga ühes tänavas. Nädalalõpul toodi osa inimesi linna. Ka meie pääsesime koju, kuid oli kohustus tagasi minna. Tallinna tänavail olid patrullid, kes nõudsid kõigilt vastavat tõendit, et võib Tallinnas olla. Meie läksime keskhaiglasse, kuhu vajati doonoreid ja registreerisime end seal. Tuli siiski Harkusse tagasi sõita, haiglasse pidime tulema mõni päev hiljem. Sai-

me ka vastavad tõendid. Neli-viis päeva hiljem tulime Harkust jalgsi lüüna. Doonoreid meist siiski ei saanud. Enne jõudis sõjategevus linna, nii et ei olnud õhutõrja mürsukildude tõttu üldse enam võimalik tänavail liikuda. 28. augustil vallutasid linna Saksa sõjaväeosad.

Olin nüüd mulle vähetuntud linnas Tallinnas. Mis oli saanud mu isast, kes elas üksi Tartus, oli teadmata. Kuulduste järgi oli Tartu tugevasti kannatanud. Peatselt sain teada, et mu vana Tartu kodu on hävinud sõjatules. Õnneks elas mu vend oma perega Tallinnas ja tõme isa Tallinnasse venna peresse. Mina elasin oma abikaasa ja tema õe ühises korteris koos 4-aastase Hellega, mu mehe õe väiketütrega.

Tuli otsida töökoht. Pöördusin Haridusministeeriumi ja linna haridusosakonna poole. Esialgu polnud ühtegi vaba saksa või inglise keele õpetaja kohta. Paari nädala pärast pakuti saksa keele tunde (umbes 15 tundi) Tallinna 8. algkoolis Kevade tänavas, kus töötas kaks kooli: 8. algkool ja 22. algkool. Töö toimus kahes vahetuses, õpilased ja õpetajad olid endisest Westholmi gümnaasiumist ja lähikonna algkoolidest (koolimajad hävinud või sõjaväe käes). Rohkem tunde selles ega teistes koolides saada ei olnud. Esialgu tuli leppida sellega. Minu elukoha lähedal Tehnika tänavas alustas tööd Tallinna 1. Tööstuskool (endine Riigi Tööstuskool). Astusin sinna sisse ja ilmnos, et on võimalik saada saksa keele tunde, umbes kümnekond ja ühes klassis ka eesti keelt ning juhatada I rauatöö klass. Võtsin pakkumise rõõmuga vastu. Nii alustasin siis Tallinnas õpetajatööd oktoobris 1941.

Oli raske sõja aeg., toiduprobleem keeruline. Palju oli mul abi aiamaalapist Pelguranna - Kolde puistete kandis. Selle oli rajanud mu abikaasa kevadel Tallinna Õpetajate Seminari ja Pedagoogiumi õpilastega. Karl Vool töötas selles koolis aianduse õpetajana ja õpilased tegid tema juhtimisel seal aiarajamise praktikumid. Söödistunud maa muudeti labida, reha ja hargi abil käsitsi peenramaaks väga lihtsal meetodil. Mättad lõigati labidaga labidalehe sügavuselt lahti ja paigutati kummuli rohupool rohu vastu. Servad tasandati, peenarde vahelt muld ja pööratud mätas rehitseti hästi kobedaks, segati juurde kunstväetist ning külvati seeme. Kahe-kolme aasta pärast tuleb sellised peenrad sügavalt ümber keevata ja kõdunemata ning kõvaks jäänud eraldada kompostihunni-

kuks. Juba sel esimesel 1941.a. sügisel kogusin oma aiamaalt üsna rohke saagi: veidi kartuleid, üsna rohkesti porgandeid, peete, tomateid, sibulaid, ube, herneid ja muud. Kogu suve jooksul olin hoolega töötanud. Õnnetuseks rikkus ülitugev pakane 1941/42. a. talvel osa mu saagist maja keldris. Seda ei osanud ma karta, kuid osa oli söödud ja midagi säilis ka. Sellel ja ka järgnevail aastail külastasin sageli oma endist Väike-Maarjas ja tulín sealt alati seljakotiga, mis oli täis rasvasemat sealiha. Toidukaartidega peale mõnesaja grammi kehva leiva ja marmelaadi (magus köögivilja ja puuvilja segu) enamasti midagi ei saanud. Liha ega võid ei saanud üldse mitte, mõnikord ainult soolakala ja veidi suhkrut. Tänu maalt saadud lihale ja omakasvatatud köögiviljale sai kuidagi ära elatud.

Töö 8. algkoolis laabus kenasti (kooli direktor Aomaa, inspektor Heino Brüller). Igas klassis oli mul neli tundi nädalas, seega kokku 16 tundi. Kahjuks ei ole mul õpikuid säilinud. Püüdsin õpetada võimalikult igapäevast kõnekeelt ja elukähest sõnavara. Mäletan, et kasutasin rohkesti meetodikas tuntud nn "Gouini tegevusseeriaid" nii sõnavara kui ka grammatika õpetamisel. Sel viisil omandasid õpilased näiteks tegusõna pöörded kergesti ja lastele meeldis, kui tunnis oli vaheldust ja liikumist. Ühele õpilasele andsin korralduse "Steh auf! Geh an die Tafel und sage, was du macht!" Õpilane:

Ich stehe auf.

Ich gehe an die Tafel.

Ich nehme die Kreide.

Ich schreibe das Wort "gut".

Järgnevalt kutsusin välja kaks õpilast. Üks nendest tegi minu korraldusel sama, kuid tummalt, teine väljakutsutu, nagu tegutsesja toiminguid kirjaldades, pöördus esimese poole ja ütles teadete:

Du, Hilja, stehst auf.

Du gehst an die Tafel.

Du nimst die Kreide.

Du schreibst ~~xxxxxxx~~ das Wort "gut".

Nii töötasin läbi kõik oleviku pöörded ja käskkõne, samuti ka teised vajalikud ajavormid.

Tallinna 1. Tööstuskoolis laabus töö kenasti. Enamik õpilas-

test olid maalt pärit, korralikud ja püüdlikud. Kooli kollektiiv koosnes peamiselt meestest, õpetajaid ja meistreid oli üldse umbes 15, nendest ainult kolm naist: eesti keele õpetaja A. Santluk, saksa keele õpetajad Kalmus ja mina. Kantseleis töötas neli naist. Kooli direktor Aleks Kaskneem ja inspektor (õppealajuhataja) Koop olid tublid mehed omal kohal. Kogu kollektiiv oli väga sõbralik ja kõik sobisid omavahel hästi. Nii mõnigi kord istuti ühiselt teelauas ja naised leidsid võimaluse ka tol kehval ajal söödava eest hoolitseda: keegi sai kuskilt jahu, mina tõin oma põllult porgandeid. Kõpsetati toredaid porgandipirukaid ja oldi rõõmsad. Üks väga kasulik ühissettevõtmine toimus aga suve hakul 1942. Talvel oli paljusid meie hulgast kimbutanud küttepuudus. Mehed olid nii ettevõtlikud, et organiseerisid küttepuude hankimise. Saadi raieluba kuskil Pärnumaal kitsarööpmelise raudtee lähedal. Autotransporti oli tol ajal võimatu saada ja oli teada, et nii mõnelgi jäid ülestöötatud puud metsa pehkima, sest puudus võimalus neid koju tuua. Meie kooli mehed aga organiseerisid nii, et kaubarong jättis vaguni meie töökoha lähedale teele. Pidime kiirtempos puud raudtee tammi äärde tirima ja rong, mis umbes tunni aja pärast tagasi sõitis, võttis meie vaguni kaasa. Esmakordselt elus langetasime koos kooli raamatupidajaga, minust veidi noorema naisega, puid ja saime sellega hakkama küll. Sae ja kirve käsitlemine polnud mulle varemgi võõras. Meeskolleebrid hoolitsesid, et tööriistad alati korras oleksid ja andsid ka head nõu. Muide, samal viisil hankisime küttepuid ka järgmisel suvel ja üsna piisavalt: mina sain endale 8 kuupmeetrit, mehed mõnevõrra rohkem.

Järgmisel, 1942.a. sügisel kolis kool Karu tänavasse, endise juudi gümnaasiumi hoonesse. Tehnika t. 18 avati raudteekool. Sellel aastal sain neli puutöö klassi ja neli rauatöö klassi, kus õpetasin saksa keelt ning ühe rauatöö klassi kaks tundi eesti keelt ja klassijuhatamise. Õpiku valik oli vaba. Müügil oli huvitav Saksamaal välja antud raamat pealkirjaga "Rasch und richtig", 3-osaline. Mäletatavasti sisaldas see lühikesi ja huvitavaid lugemispalasid ning rohkesti harjutusi, peamiselt igapäevakeelt. Otsustasin selle tööstuskooli I ja II klassis tarvitusele võtta. Õpik oli sobiv, kahjuks seda mul säilunud pole. Eesti keelt õpetasin IA klassis Muugi grammatika järgi, kirjanduse õpikut ei olnud. Valisin eesti kirjanduse klassikat ja ka lähiminevikust mõned autorid. Selle materjali esitasin suuliselt, õpilased tegid märk-

meid. Püüdsin süvendada eneseväljendamise oskust, pannes poisse rääkima ja ka kirjutama enesest või mõnel muul lihtsal teemal. Poisid olid üsna agarad ja tublid. Teoreetilised tunnid olid enne lõunat, praktilised pärast lõunat, vahel ka vastupidi. Tundidest 8. algkoolis loobusin, sest oleks raske olnud tunniplaani sobitada. Selle asemel oli mul rohkesti tööd keeltekoolis (tol ajal Imanta tänavas) ja mitmes asutuses ning ettevõttes, kus oma töötajatele korraldati saksa keele õpperühmi, näiteks Tallinna elektrijaamas ja mujalgi. Nii keeltekool kui ka rühmad asutustes töötasid õhtuti.

Poisid tööstuskooli IA klassis, kus olin klassijuhataja, olid korralikud ja püüdlikud. Umbes 50% nendest olid algkooli 6. klassi juba aasta või paar varem lõpetanud ja nii oli minu klassis üsna erineva vanusega poisse, enamikul oli aastaid 14 - 15, mõnel aga 16-17. Tekkis siiski sobiv kollektiiv, ei olnud mingit raskust distsipliiniga ega lahkhelisid nooremate ja vanemate poiste vahel.

1943.a. sügisest alates õpetasin saksa keelt kolmes I klassis ja IIA ja IIB rauatöö klassis ning IIC ja IID puidutöö klassis, eesti keelt õpetasin ainult enda juhutatavas IIA klassis. Ilmnes, et õpilased olid üsna head kirjamehed, kes armastasid lugeda nii ilu- kui ka teaduslikku kirjandust, tundsid huvi võõrsõnade ja väljendite vastu. Nad küsisid sageli minult neile tundmatute väljendite tähendust. Mäletan, päriti, mida tähendab alternatiiv, albinism, albiino, Achillese kand, dogma, eleegia, fauna, floora jne. Mul tekkis mõte anda välja klassi laualeht või midagi taolist. Poisid olid kohe nõus. Nii eelmisel kui ka sel aastal olime kirjutanud kirjandeid lihtsatel teemadel. Kogusime need kokku, valisime sobivana näivad ning valisime toimetuse, kuhu kuulus viis poissi. Toimetus leidis "sekretärid" (selge ja ilusa käekirjaga poisid) ning illustraatori. Detsembris 1943 sai valmis laualeht, mille poisid uhkelt nimetasid ajakirjaks. Mul on see "Tallinna I Tööstuskooli IIA klassi unikaalne ajakiri" praegugi alles. Lootus, et see ei jää viimaseks, ei täitunud kahjuks. Elu muutus aina ärevamaks. 1943.a. novembris võttis mobilisatsioon IIA klassist kaks poissi ära. Sagenesid ärevad ööd, mil õhuhäire sireen undas, mõnel ööl ka korduvalt. Ja peagi tuli tol õppeaastal koolitööle ootamatu lõpp. 9.märtsi ööl 1944 tabas Tallinnat Nõukogude

lennukite äge pommirünnak, mis hävitas palju hooneid ja mille ohvriks langes tuhandeid elanikke. Koolid suleti teadmata ajaks, inimestel soovitati, kellel võimalik, Tallinnast lahkuda. Soovi-jaile anti tasuta transport raudteel ükskõik millisesse raudtee-jaama. Koolimaja Karu tänavas kannatada ei saanud. Õppetöö lõp- pes, aga kooli juhtkond ja kantselei töötas edasi. Avaldasime soovi evakueeruda. Teatasin oma aadressi Tartumaal, Rannus. Seal elas mu onu ja teisigi sugulasi. Pommitamiste aga tulekahju läbi ei olnud meie kooli õpetajaist keegi kannatada saanud.

Mina olin tol 9.märtsi õhtul keeltekoolis. Kella 18.00 pai- ku, tulnud keeltekoolist, läksin kino "Gloriasse", kus ostsin peatselt algavale seansile pääsme ning ootasin fuajees selle al- gust. Järsku huilgas sireen ja valjuhääldajas paluti inimestel kiiresti minna Lindamäe alla varjendisse, mille sissepääs oli Kaarli puiestee ääres asuvalt tenniseväljakult. Ei olnud veel pi- me, linn oli aga nagu projektorite helgist ülivalge. Taeva all rippus hulk "jõulupuusid", s.o. lennukeilt heidetud valgusteid. Varjandis oli veel üsna vähe rahvast, kuid neid tuli üha juurde. Kinostki saabus inimesi hulgana, seanss muidugi oli katkestatud. Varjend oli tohutu suur ja kõrge, paekivisse raiutud, põrandaks hele liiv. Seinte ääres olid puust narid, elektrivalgus põles heledalt. Peagi kostsid pommiplahvatused ning inimesi tuli hul- gana juurde. Tuli liikuda edasi mööda käiku. Uustulnukad olid jooksupärga tulnud kino "Amor" värava võlvi alt, "Kuldlovi", mis oli kino kõrval Harju tänavas, oli saanud tabamuse, samuti ka kino "Amor". Mitmel oli killutabamusest kergeid haavu, paljude riided olid tolmust ja prahist hallid. Hiljem kuulsin, et "Amori" võlvi all oli hulk inimesi surma saanud. Pommiplahvatusi oli kuulda paa- ri tunni kestel, siis anti lõpuhäire. Olin varjendis üha kauge- malt läinud, kõik läks madalamaks ja madalamaks ning lõpuks jõud- sin tagumise ukse või värava juurde Hirvepargis. Lahkusin varjen- dist. Kiek in de Köki juures vaatasin ringi: kogu südalinn oli ka lausa tulemereks muutunud. Nägin, kui Niguliste kiriku lõomav tornisõrestik kaldus paremale ja sädemetepilvi laiali paisates ümbes kukkus. Kiirustasin mäest allapoole Toompuiestee suunas. Pika Hermani juurest oli näha, et minu kodutänav kandis oli pime. Seal ühtki maja ei põlenud, kuigi oli kartnud, et püüti tabada raudteed ja Balti jaama. Aga õnneks seda ei olnud juhtunud. Var-

jendis olid paljud avaldanud arvamust, et ega see rünnak ainsaks jää sel ööl ning kui anti häire lõpusireen umbes südaööl, jäi üsna rohkesti rahvast varjendisse. Seati end sisse naridel, pandi väiksemad lapsed magama. Mina aga ruttasin koju. Seal oli kõik korras. Naabritest ei olnud kedagi kodus: neil oli Nõmmel sugulasi ja enamasti läksid nad ööseks sinna. Panin portfelli paari kingi, ridiküli dokumentidega ning läksin tagasi Lindamäe varjandisse. Kell kaks öösel tuligi teinapommitajate laine. Tulin koju kell viis hommikul.

Nagu eespool mainitud, evakueerusin Tallinnast rongiga, siht-kohta Elva. Evelueerijate kasutada anti kaubavagunid. Võtsin kaasa ka mööblit, riideesemeid, osa raamatuid. Korterrisse jäi mu abikaasa õde, kes andis peavarju mitmele oma tuttavale, kelle korterid olid Tallinna põlemisel hävinud. Rong evakueeritutega oli pikk; ühes vagunis oli peale minu ja mu viieteistkümnepärase vennapoja ja üks mu kolleeg töökohast ja üks perekond kahe lapsega. Ruumi jätkus nii inimestele kui ka kaasavõetud kraamile. Sõit algas südapäeval, oli umbes 20. märtsi paiku, ja Tapale jõudsimine õhtupoolikul. Oli täiesti valge selge ilm, päike alles paistis. Räägiti, et siin tuleb mõnetunnine peatus. Hakkas pimenema, kui kuuldus lennukite mürinat. Hüppasime kiiruga vagunitest välja, uksed jäid pärani ning jooksime lähedal asuvasse metsatukka. Kõik rongis olnud tormasid samasse, polnudki ju mujale minna. Langesid pommid, mürin ja tulesähhvatused olid meie seljatangad. Pommitati raudteed. Otsisime peavarju taludes. Kõiki võeti lahkesti vastu: soojadesse tubadesse ja kööki leiti ka magamisvõimalused. Pommitamine kestis korduvate lainetena mitu tundi. Magamisest ei tulnud muidugi midagi välja ja niipea kui hakkas valgenema, läksime oma rongi juurde tagasi. Rong oli terve, jaamahoone samuti, raudtee oli aga mitmes kohast purustatud. Inimohvreid ei olnud. Saime peatselt teada, et meie rong jääb paariks päevaks Tapale seisma, kuni raudtee remonditakse; organiseeriti sooja supi ja tee saamine ning õnneks olid järgnevad päevad ja ööd pilvised, nii et rünnak ei kordunud. Jõudsin õnnelikult Elvasse ja sain oma kraami ühe sealse sugulase abiga paigutada. Ise asusin jälgsi Rannu poole teele. Paar-kolm päeva hiljem toime Rannu sugulaste hobusega minu asjad nende tallu. Mul oli kavatsus kuni sõja lõpuni sinna jääda.

Kuid kõik läks teisiti. Aprilli keskel sain kirja Tallinnast

1.tööstuskoolist, kus mind paluti tulla Raplasse Järvakandi valda Purku koolimajasse. Tööstuskool oli sinna evakueeritud ja koos masinate ning seadmetega olid kohal meistrid ning umbes 60 noormeest, metallimehed peamiselt ja töötasid seal põllutöömashinate korrastamisel talupidajatele. Õppejõude sinna polnud vaja, mind aga arvati sobivat majandusjuhatajaks. Vastasin kirjale, et ma ei soovi Rannult lahkuda, ka ei ole ma niisugusele kohale sobiv, pole mingeid teadmisi ega kogemusi. Peatselt saabus kiri haridusministeeriumilt, milles mind kohustati Järvakanti minema (kooliosakonna juhataja Meusi allkirjaga), kuna mu töökoht on tööstuskoolis ja mind vajatakse praegu seal. Ei jäänud muud üle, kui tuli minna. sõitsin rongiga Tallinna, sealt kitsarööpmese rongiga Keava jaama, kus mul hobusega vastas oldi.

Järvakandi Purku algkooli hoone oli kivist ehitis, kunagine kihelkonna- või ministeeriumikool, hiljem 6-klassiline algkool. Tööstuskooli tööpingid ja seadmed olid maja alumisel korrusel ja ühes otsas, teises elasid poisid ja meistrid, viimastest mõned ja ka kantseleineiu elasid lähedastes taludes. Direktor oma perekonnaga oli teisel korrusel. Kaks kokka ja raamatupidajaneiu ning mina saime mansardkorrusele kahe ruumiga korteri, mis koosnes kööktoast ja toast. Siia oli tööstuskool evakueeritud aprillikuu keskel, mina saabusin kuu lõpul. Tutvusin elu-oluga ja toitlustamisega, mida nüüd pidin juhatama hakkama. Oli olemas hea ja ruumikas köök, vajalikud toidunõud, söögituba kolme pika lauaga, kelder, sahvri ja kaks toredat naiskokka. Toiduvarusid oli väga napilt, ainult paar kotti kartuleid ja mõnikümmend kilo odrajahu. Leiba toodi ülepäeviti Järvakandi tehaste juurest. Toitlustada tuli 70-75 inimest. Kõigil olid toidukaardid, metallitöö meistritel ja metallitöö poistel "rasketöölise" omad suurendatud normidega. Toidukaartidega saadavad toiduained läksid ühisesse patta, välja arvatud suhkur, mille sai igaüks ise oma kaardiga kätte poest. Toiduainete kauplus oli koolimaja naabruses, samuti meierei.

Saadavad toiduainete normid ei olnud tollal kaugeltki piisavad. Direktor oli juba andmeid kogunud kas ja kust taludest võiks lisa saada ning omalt poolt pakkunud võimalust põllutööriistu ja masinaid tööstuskooli praeguses töökojas remontida, kusjuures töötasu tuleks maksta 20% toiduainetega. Mul tuli kohe seimestel päe-

vadel taludesse minna kaupa tegema. Meie majapidamises oli ka hobune (endine sõjaväe ratsu, Birka nimi, 16 aastat vana, kõhn ja vilets) ja nii sõitsingi redelvankris, üks õpilastest hobuseajajaks, talust tallu. Kuna vajasime kõiki toiduaineid, saime paljudega kaubale. Pakuti kartuleid, leiba, mune, piima, tangu, jahu, harva ka veidi liha. Ja peagi oli koolimaja õues kümnekond niidumasinat, hoburehasid, üks tuulamismasin, kultivaatoreid jne., mis kõik parandamist vajasid. Kõigi toidulolijate toidukaardid anti minu kätte ja mul tuli kauplusest kõik, mis saada oli, välja osta. Kleepisin talongid liikide kaupa paberipoognatele, mis kergendas poepidaja tööd. Saime poerahvaga hea kontakti ning mina olin esimene Purku külas, kes kauba saabumisest teada sai. Lasksin puidumeistril ja poistel valmistada lihatünni ja teisigi anumaid liha ja rasvaine (või, margariin) hoidmiseks. Liha tuli kaks või kolm korda kuu jooksul ja nii sain peaaegu pool siga või vasikat korraga, mis tuli soolata ning keldris säilitada ja vähehaaval tarvitada, kunagi ei olnud kindel, millal jälle saab, Või ja piima saime otse meiereist, mis oli üsna koolimaja lähedal. Nagu eespool mainisin, polnud mul selliseks masstoitlustamiseks mingeid kogemusi. Võiportsjonid tuli igale taldrikule valmis panna, iga portsjon äärmise täpsusega kaaluda, muidu olid peagi näpud põhjas: ikka tikkus paar-kolm sööjat ilma jääma. Lihaga oli veidi lihtsam, sest seda jagasime enamvähem silma järgi. Supiliha lõigati peeneks ja segati supi sisse. Supp oli vaagnatega laual ja igaüks tõstis endale ise südametunnistuse järgi, leib oli ka laual. Toit oli rahuldav ja maitsev, ainult väga ühekülgne. Köögivilja peale kartulite kevadel ja suve hakul polnud kuskilt saada. Direktor lootis, et ma hakkain aiaa harimist organiseerima, pakkus mulle poisse abiks, aga tema suureks pettumuseks ei tulnud sellest midagi välja. Mullastik koolimaja ümbruses ei kõlvanud köögivilja kasvatamiseks - kiviklibune rähkmuld õhukese rohukamara all. Sellepärast polnudki lähikonnas köögivilja ega õunaaedu. Juuni lõpust alates saime siiski Kehtnast üht-teist: porgandeid, värsket kapsast, rohelist sibulat, tilli, peterselli. Küll aga kasvasime ise kartuleid. Umbes kilomeetri kaugusel koolimajast saime ühest talust tüki maad ja peremees haris selle ning ajas vaod sisse. Järvakandi tehast juurest eraldi meile 200 kg poolvarajase kartuli seemet ("valitseva võimu" poolt). Käisin neid ise ära toomas meie endi hobusega, tehaste juu-

rest saime ka leiva, mille järel käisin ülepäeviti, ja hobusele kaeru. Tegin need sõidud enamasti üksi. Olin oma lapsepõlve ja kooliaja, ka ülikooliaja suved veetnud maal sugulaste pool ning oskasin hobustega ümber käia ning tundsin kõiki talutöid. Kartuli panime maha maikuu lõpupoole, viis või kuus poissi, mina brigadi-riks. Tolle, s.o. 1944.aasta kevad ja suvi olid ilusad ja soojad ning kartul kasvas hästi. Sain talupidajal, kes maa haris, kartu- lit ka kahel korral mullata lasta ning juba juuli keskel olid mu- gulad söömiseks küllalt suured. Ülepäeviti käisin paari poisiga söögikartuleid toomas, kärutäis, umbes 25 kg korraga.

Saksa keelega, veel vähem selle õpetamisega mul tegemist pol- nud, ei olnud isegi ühtegi sakslast meie asupaiga ümbruses näha olnud. Ühel päeval kutsuti mind aga Järvakandi vallamajja. Ilmnes et hulk talupidajaid, kellel nõutavad toiduainete normid täidetud polnud, pidid Saksa ohvitserile aru andma. Sakslane küsitles, ta- lupidajad pidid vastama, miks normid täitmata, millal toovad nõu- tavad kanad, vasikad, sead, munad jne. ära. Enamik palus pikendust, mida ka mõne päeva ulatuses anti.

Elu kulges üsna normaalselt. Juulakuus anti mulle isegi paar nädalat puhkust, mille veetsin Rannus sugulaste juures, peamiselt oma onu pool, kellel oli väike maja "palv pääl" kalmistu lähedal metsa ääres, kus ta elas naise ja tütreaga. Oli juba üsna ärev aeg, fašistid olid rahutud, rahvas teadis rääkida, et Nõukogude Liidu väed on juba Narva vallutanud. Kui Järvakanti tagasi läksin, oli ka seal meeleolu muutunud, oodati ärevalt rindeteateid, kuulati eesti raadiosaateid Leningradist. Need algasid õhtu eel alati lau- sega "Surm saksa okupantidele!"

Suvi oli soe ja ilus. Meie hobune Birka sai koplis küllalda- selt värsket rohtu süüa, tema vanad hambad ei saanud aga hästi kaertest jagu. Koolimaja naabruses oli tuulik; läksin omaniku ju- tule, et hobusele kaeru lasta nii töödelda, et ta neid süüa saaks. On selline võte, terad vesikikivide vahel kergelt laperguseks pi- gistada. Veskiomanik oli minu suureks imestuseks kirjanik Bern- hard Linde! Saime kaubale, ka temale oli meie metallimeeste tee- neid vaja.

Birka kosus üpris kiiresti ning osutus üsna virgaks, kuule- kaks ja sõbralikuks traavliks. Olime temaga suured sõbrad ja te- gime head sõitu. Koplis tuli ta kohe, kui mind nägi või teda hüüd- sin, minu juurde ja sai ka alati leivapalukesed. Meistrimehed te-

gid meil sõitude jaoks kerge kaariku. Ka direktor käis Birkaga sõitmas, kuid oli hobust mitu korda piitsaga nähvanud ja see hakkas perutama. Mina piitsa iialgi ei kasutanud.

Teine koduloom tekkis meie majapidamisse veel suve keskel. Otsustasime hakata siga pidama, sest toidujäätmed ja inimtoiduks liiga väikesed kartulid tuli ära kasutada. Saingi ühest talust paraja, umbes 15 kg raskuse porsa ning toodigi see telli tema jaoks ehitatud sulgu Birkale seltsiks. Peagi kuulsin, et poisid olid porsale pannud nimeks Adolfiine (ta oli naissoost), septembris oli see nimi asendatud teisega - kesik sai nimeks Josefiine.

Järvakandi ümbruses lahingutegevust ei toimunud. Septembri lõpul oli õhtuti kaugel tulesähvatusi ja põlengute kuma näha. Metsast leidsid poisid Saksa sõdurite ranitsaid, tekkmantleid ja muid mahajäetud esemeid. Ühel õhtupoolikul tuli üks õpilane joostes ja hüüdis, et Järvakandi tehaste poolt tuleb Purku suunas mingi sõjaväe kolonn, jalavägi ja mõned autod. Ruttasime kõik välja vaatama. Oli tõesti Nõukogude väeüksus, umbes 150-200 meest, 3-4 veoautot ja mõned maastikuautod ning välikatlad. See kolonn suundus meie õue, ohvitserid soovisid direktoriga rääkida. Ilmnes, et taheti meie juures peatuda. Ülemused paigutati kantseleisse, sõdurid panid meie õue lähedale telgid üles, autod ja välikatlad asetati samasse. Sõjaväelased peatusid koolimaja juures kolm või neli päeva. Toit valmistati välikatlais, paar korda kasutati pliiti meie köögis pliinida küpsetamiseks. Lahkumise korraldus saabus järsku ja läinud nad olidki. Mingeid arusaamatusi ja pahandusi ei esinenud koolimaja juures, küll aga lõigati ühel kantselei neiul, kes lähedal talus korteris oli, käekella rihm noaga läbi ja võeti kell ära.

Niisiis olid sakslased läinud, ka Nõukogude sõjaväeosi polnud enam liikvel. Tekkis mõnepäevane "interregnum". Talurahvas, kellel oli käsil viljakoristuse lõpetamine ja kartulivõtt, jättis töö pooleli. Meiereisse tõid piima ainult vähesed talupidajad, väikese koorekogusega ei hakatud võimasinaid käima panemagi, meile pakuti kaks piimanõutäit koort. Võtsime selle rõõmuga vastu, aga kuidas selle eest tasuti, seda ma ei tea.

Kuidas vallamaja juures olukord oli, sellest polnud midagi kuulda, küllap endine vallavalitsus ootas, mis edasi saab.

4.oktoobril kutsuti mind vallamajja. Tallinnast Põllutöö

Rahvakomissariaadist olid tulnud mõned ametimehed tööasjus valla-
majja. Nad tõid mulle kirja mu abikaasalt. Ilmnes, et ta oli saa-
bunud Tallinna 2.oktoobril ja töötas Põllutöö Rahvakomissariaadis
kaadrite ettevalmistamise osakonna inspektorina, s.o. ta oli põl-
lutöökoolide inspektor. Mul ei olnud temalt mingeid teateid sel-
lest ajast saadik, kui ta 1941.a. juuli lõpul mobilisatsiooniga
Tallinnast lahkus. Muidugi oli mu üllastu ja rõõm suur.

Post ja rongiliiklus esialgu ei töötanud ja mina ei pääsenud
linna. Mu abikaasa Karl Vool lubas mulle järele tulla, kuid ei
saanud autot, ka oli organiseerimistööd väga palju. Pääsesin Tal-
linna alles oktoobri keskel Tallinna sõitva Järvakandi klaasivab-
riku veoautoga klaasikoorma otsas. Vahepeal olin saanud koolivalit-
susest loa tööstuskooli "majandusjuhataja" kohalt lahkuda. Tallin-
nas olles sain korda ka uue töökoja asjus: sain tööle Tallinna
Õpetajate Seminaris ja Harjutuskoolis inglise keele õpetajana.

Tallinna Õpetajate Seminar töötas sel ajal praeguse 21.kesk-
kooli ruumes Raua (Gogoli) tänavas. Narva maanteele Inglise kolled-
ži jaoks ehitatud uus suur maja, mis oli 1940.a. antud Õpetajate
Seminarile ja Pedagoogiumile, kus need koolid olid saanud enne
sõda ainult ühe aasta töötada, oli sõjaväe käes. Oktoobrikuust
vormistati mind tööle Tallinna Õpetajate Seminari õpetajaks. Seal
kohtasin oma ülikoolikaaslast Harriet Toomi. Olime temaga sama-
aegselt Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna didaktilis-metoodi-
lises seminaris omandanud õpetajakutse, mina inglise ja saksa
keele, Harriet Toom saksa keele ja psühholoogia alal. Tema oli
vahepeal töötanud Tartus, Paides ja Rakveres, nüüd hakkasime töö-
le paralleelselt. Pedagoogiumi viimases klassis ning seminari
klassides III klassist alates ja ühes II klassis hakkas tema sak-
sa keelt õpetama, mina aga kõigis seminari esimestes, kahes tei-
ses ja Harjutuskooli VA klassis inglise keelt. Oli otsustatud, et
seminar läheb üle inglise keelele, Pedagoogiumi viimane lend, kel-
le võórkeel oli saksa keel, lõpetab 1945.a. kevadel. Pedagoogium
suleti hpppis.

Seminari ja Pedagoogiumi direktor oli Ants Selmet, endine
sama kooli eesti keele õpetaja. Ta oli võtnud Suurest Isamaasõ-
jast osa ohvitserina ning asus kohe Tallinna vabastamise järel
direktorina kooli õpetajaskonda komplekteerima. Paljud endised
selle kooli õpetajad olid sõja ja okupatsiooni Tallinnas üle ela-

nud, hulk oli aga sõjakeerises hukkunud või kodumaalt lahkunud. Nii tuli leida nende asemel uued, kelle hulgas olime ka Harriet Toom ja mina. Samuti oli seminari harjutuskooliga, kus mul ka tunnid olid. Mul tuli juhatada VA klassi. Harjutuskooli direktoriks oli Helga Nigol, õpetajate hulgas rohkesti noori, just enne sõda seminari või pedagoogiumi lõpetanud (Maimu Rummo, Sara Rebane, Helle Raigna, Evi Salun, Maimu Ojasoo, ka harjutuskooli juhataja Helga Nigol jt.).

Töö nii harjutuskoolis kui ka seminaris kulges normaalselt. Missuguseid õpikuid inglise keeles algajatega kasutati, enam ei mäleta. Seda tean, et alustasin tööd ilma õpikuta, puhtsuulise kursusega, nagu olin Väike-Maarja keskkooliski teinud. Siis ilmus meil Eesti MSVs üks väikesemahuline inglise keele õpik, mille autor oli Kreutzberg, ning jätkasin siis sellega. Hiljem tulid kasutusele üleliiduliselt tarvitataavad vene autorite Paul Vaarasku poolt kohandatud ja tõlgitud õpikud. Kahjuks ei olnud mul neid säilinud. Autorid olid Belova, Todd, Landa-Lebedinskaja Nelidova, Kuznets jt.

Eriti meeldiv oli töötada harjutuskooli VA klassis, minu enda juhataatavas klassis (samuti järgmisel õppeaastal nendesamade õpilastega VIA klassis). Terve rida nendest olid inglise keeles väga tublid. Märkimist väärivad Heino Aassalu, Taimi Kaerma, Hiljar Kaur, Elvi Mattu, Oie Taaveter, Peeter Tammlaan, Jüri Tuisk ja Kadi Vihalem. Eriti suurepärase, otse inglaslikult laitmatu hääldamise ja intonatsiooni omandasid Reeter Tammlaan ja Kadi Vihalem, raske ütelda, kumb oli parem.

1945/46. õ.-a. töö jätkus samas koolimajas. Tunnid olid mul oma endises juhataatavas klassis, ka harjutuskooli V klassis ja kahes seminari klassis. Pidime peatselt kätte saama seminari hoonet Narva maanteel ja mõned harjutuskooli nooremad klassid viidigi sinna üle.

Järgmisel aastal õpetasin inglise keelt endiselt enda juhataatavas, nüüd harjutuskooli VIIA klassis, ka harjutuskooli V ja VI klassis ning seminari I ja II klassis. Kahjuks saadeti mind Haridusministeeriumi poolt maikuu lõpul või juuni algul Rakvere 1. Keskkooli juurde lõpueksamite juurde komisjoni ministeeriumi esindajaks. Nii ei saanudki ma oma toredale klassile lõputunnistusi kätte anda. Mind asendas meeskäsitöö õpetaja Taar.

Millal seminar ja harjutuskool täielikult Narva maanteel asuva maja päriselt oma kätte said, ei mäleta. On meeles, et õpetajad ise maja korrastasid. Nühkisime saali (aula) parkettpõrandat, imekombel oli säilinud näitelava suur ja uhke sinepikollane eesriie ja 1947.a. kevadel on pildistatud kaks klassi Tallinna Õpetajate Seminari lõpetajaid selle taustal. See oli seminari viimane lend, ühe juhataja oli Harriet Toom, teisel ajalooõpetaja Tiia Tint. Lõpetajate ühisel fotol on direktor Ants Selmeti kõrval ka Kristjan Kure. Oli juba otsustatud, et Tallinna Õpetajate Seminar läheb üle Tallinna Õpetajate Instituudiks. Mu tööraamatus on sissekanne 1.septembrist 1947, et olen vabastatud Tallinna Õpetajate Seminari õpetaja kohalt ühenduses seminari likvideerimisega arvates 1.septembrist 1947.a. Samas järgneb sissekanne "Nimetatud Tallinna Õpetajate Instituudi võõrkeelte kateedri vanemõpetajaks arvates 1.septembrist 1947".

Õpetajate Instituudis mäletatavasti tollal saksa keelt üldse ei õpetatud ja Harriet Toom siirdus tööle Haridusministeeriumi ning Õpetajate Täiendusinstituuti. Minu tööraamatus on märges, et olen nimetatud I - IV kursuse inglise keele õpetajaks.

Niisiis 1947.a. septembris läks Õpetajate Seminar üle Õpetajate Instituudiks ja nimelt nii, et seminari IV klassi lõpetanutele said V kursuse "instituutlased" (üliõpilasteks neid ei nimetatud). Viiendad kursused olid erialade järgi komplekteeritud: eesti keel ja kirjandus, inglise keel, matemaatika-füüsika, ajalugu jne. ning iga erineva õppeaine õppejõud moodustasid kateedri. VI kursus veel puudus. V kursusele võeti peale seminari IV kursuse lõpetanute ka keskkooli (11.klassi) lõpetanuid. Instituudi direktor oli Kristjan Kure, ja tema asetäitjaks R.Kalling, mõlemad Nõukogude Liidus õppinud ja kogu elu seal elanud eestlased. Õppejõududeks olid enamikus seminari endised õpetajad. Ka endine direktor A.Selmet jäi esialgu eesti keele õppejõuna tööle, kuid siirdus peagi Eesti Riiklikku Kirjastusse. Seminari Harjutuskool lakkas mäletatavasti olemast ja Tallinna 21.Keskkooli nooremad klassid said tegelikult Tallinna Õpetajate Instituudi baaskooliks.

1947.a sügisel tuli instituudi V kursusele suurel arvul õpilasi üle Eestimaa ja kuna internaadiks ruume polnud, majutati väljaspoolt Tallinnat pärinevad õpilased esialgu võimlasse. See oli äärest ääreni voodeid täis. Ei mäleta, millal see küsimus

lahenes. 1947.a. septembris suleti ka Rakvere seminar ning sealt tuli rohkesti õpilasi üle Tallinna õpetajate Instituuti.

Õpetajaskond, nagu juba mainisin, koosnes peamiselt endisest seminarist õpetajatest, juurde tulid mõned üksikud: Totsel (Vene keel), S.Uuskam (bioloogia), Männi (marksism-leninism), Amitan (bioloogia), A.Haluga (inglise keel) jt. A.Haluga (vallas-põlves Kask) oli inglise keele kateedri juhataja ja kateeder ise kuulus humanitaarainete dekaani ajaloolase Leida Loone alluvusse. L.Loonet tundsin-teadsin juba ammu Tartu päevilt, isiklikult me tutvavad põlnud. A.Haluga oli mulle täiesti võõras. Peatselt siiski kuulsin, et ta on kuulunud ülikooliajal korporatsiooni Filia Patriasse. Imestasin, kuid mis see lõpuks minusse puutus.. Olime A.Halugaga kahekesi terve kateeder, rohkem võõrkeele õppejõude instituudis põlnud. Koormus oli meil mõlemal suur ja mäletatavasti meil ühtegi kateedri koosolekut ei toimunud.

Neli kursust (I, II, III, IV) töötasid üldhariduslike koolide programmi järgi, V kursus oli komplekteeritud erialade järgi ja sellel kursusel alustati pedagoogiliste eriainate (peamiselt ainemetoodika) õppimist. Inglise keele V kursusele võeti 1947.a. septembris 28 õpilast, kellest moodustati kaks rühma, ühes 15 endist seminaristi, teises ülejäänud, üldharidusliku keskkooli lõpetanud.

V kursuse täpset õppeplaani ma ei mäleta, kuid peamised õppeained siiski, sest töö V kursusel oli mulle väga huvitav ja meeldiv. Endised seminaristid, 15 toredat neidu, moodustasid minu rühma, A.Haluga rühmas oli 10 neidu ja 3 noormeest, Nagu öeldud, olime A.Halugaga kahekesi ainsad võõrkeelte kateedri inglise keele õppejõud. Distsipliinid, mida õpetasime, olid järgmised:

1. Leksika - 10 tundi nädalas. Selle eesmärk oli üldise keeleoskuse omandamine: sõnavara, tekstide lugemine, jutustamine, vestlus, kirjaoskud. Õpikuks oli just selleks koostatud äsja ilmunud meie endi autorite raamat pealkirjaga "English", autorid M.Rauk, Tamm ja Aret. Ühes rühmas õpetas leksikat A.Haluga, teises mina.

2. Foneetika - 2 või 3 tundi nädalas. Õpetasin mõlemas rühmas, aluseks ortoeepiline eelkursus õpikust "English" ja Thorn-dike'i "English Phonetics". Ei olnud mingeid abivahendeid, heliplaate, magnetofoni.

3. Grammatika - 2 - 3 tundi nädalas. Mõlemas rühmas õpetas A.Haluga, milliste õpikute järgi, seda ei mäleta.

4. Metoodika - 2 tundi nädalas. Õpetasin mõlemas rühmas, õpikud ja abivahendid puudusid. Ülikoolipäevil didaktilis-metoodilises seminaris kirjutatud märkmed olid sõjatules hävinud, kuid mul oli tollal veel väga hea mälu ning kümme aastat õpetajapraktikat seljataga. Ka julgust jätkus.

Kas inglise kirjanduse ajalugu ka V kursusel õpetati, seda ei mäleta. Kui õpiti, siis andis neid tunde A.Haluga.

Muidugi oli V kursuse õppeplaanis poliitharidus, keheline kasvatus ja kes teab mis veel, aga pole meeles ega tea, kui suur oli V kursuse koormus. Tõenäoliselt üsna suur.

V kursuse õpilased oli aga õpinguist väga huvitatud ning see oli peamine. Mulle valmistas suurt rõõmu nendega töötamine. Õpik oli ka mulle uus ja huvitav ning sageli tundus, et ma pole nende õpetaja, vaid samasugune kui nemadki. Tüdrukud olid väga hoolsad ja püüdlikud ning meie suhted ülimalt sõbralikud.

Üldine töökoormus oli mul üpris suur. Mul olid ju tunnid ka I -IV kursuse õpilastega. Mäletatavasti olin IIIB klassijuhataja, õpetasin neile ja IIIA-le inglise keelt ja mul olid tunnid ka veel I kursusel, kokku üle 30 tunni nädalas. Õnnetuseks valiti mind veel instituudi ametiühingu esimeheks. Instituudi a/ü-sse kuulusid ju ka täisealised õppurid. Kui V kursuse endised tallinlased järk-järgult nõutava vanusepiirini jõudes arvele olid võetud, tulid rakverelased suuremal hulgal korraga. Olid küll olemas rühmaorganisaatorid, aga tegemist oli ka mul küllaga. Õppetöö nii noorematega kui ka V kursusega toimus normaalselt ja sujuvalt, kontakt õpilastega oli väga hea. Minu tunde keegi ei inspekteerinud ega kontrollinud. Ühe korra käis ühes tunnis küll M.Rauk, K.Kure abikaasa (instituudis ta siis veel ei töötanud). Tema oli minuga üldiselt rahul, ainult häälik [æ] olevat liiga kitsas.

Majanduslikult oli too aeg veel raske, kehtis kaardisüsteem nii toidu- kui ka tööstuskaupade kohta. Tunde oli mul aga palju ja palk üsna suur - umbes 2000 rbl. kuus tolleaegses vääringus. 1947.a. lõpus kaotati kaardisüsteem. Küttega oli raskusi, samuti esines sageli elektrivoolu katkestusi. Koolimaja oli jahe, nii et kandsime enamikus halle paksemast riidest näotuid kitleid kaelkleidi peal ja talvel tanksaapaid paksude sokkidega.

Järgmisel 1948/49. õ.a. tuli klasse juurde: V kursusest sai VI, lõpukursus. Tööd oli seetõttu veel rohkem kui eelmisel aastal, sest VI kursusel algas praktika koolides. Selle organiseerimine ja praktikatundide ettevalmistamine võttis rohkesti aega. Sageli käisid praktikatundide andjad õhtuti minu pool kodus tunnikonspekte ette valmistamas: ei piisanud koolis ei aega ega ruumi selleks. Tõllal oli juhtmõtteks võimalikult rohke näitlikustmise kasutamine uue aine esitamisel ja frontaalne töö nii õpitu kontrollimisel kui ka uue materjali kinnistamisel. Loobusin IVA klassist koormuse vähendamiseks, oli väga ergas ja hea klass, kellest nii mõnigi võorkeele oma erialaks valis ja tubliks inglise keele õpetajaks sai (Lööper-Pukk Viljandis).

Sel, 1948.a. sügisel oli mul ebameeldivusi a/ü liinis. Oktoobris kooli a/ü aruandlus- ja valimiskoosolekule ilmus keegi sm. Mar-di linnakomiteest, ja kui minu aruanne ära kuulati, tegi sm. Mar-di ettepaneku minna kui esimehe ja kogu komitee töö mitterahuldavaks tunnistada. Olin rääkinud uute liikmete (peamiselt Rakverest tulnute) organiseerimisest ja orderite jagamisest - kirjaoskamatust meil ju kuskil likvideerida ei olnud!. Ma ei öelnud enda vabanduseks midagi. Kolleegid (T.Tint, E.Janno, A.Raielo, N.Pentre jt.) võtsid minu kaitseks sõna ägedalt ja lõpuks tunnistati töö ikkagi rahuldavaks. Üldse oli see a/ü mulle suureks pahanduseks. Mõni aeg varem varastati mul trammis portfelli ridikül, kus oli mu oma ja ka a/ü raha ning ka mu dokumendid. Postkontorist teatati mulle, et ühest postkastist on leitud dokumendid minu nimele (seal oli ka aadress). Raha jäi muidugi kadunuks, sellest 800 rbl a/ü raha tuli mul muidugi tasuda.

Töö kulges instituudis hästi. Kord käis minu tunnis dekaan L.Loone, kes ei leidnud midagi ei kiita ega laita. Ühel päeval käis ka A.Haluga mu tunnis. Märkasin, et tüdrukud närvitsesid. Mul tekkis plaan külastada ka A.Haluga tundi paralleelrühmas. See oli ülejärgmine tund, palusin talt selleks luba. Ta ei keeldunud ja pärast arutlesime rahulikult mõlemaid tunde, olid üsna üheväärsed. Olin aga varem märganud, et A.Haluga suhtus nii mõnemesegi juhtumisse teravalt ja kritiseerivalt. Nii deklareeris ta õpetajate toas, et õpilastel ei sobi või õigemini õpilased ei tohi (neid tuleb lausa keeleta) õppejõududele sünnipäevaks lilli kinkida. Minu sünnipäev oli alles kaugel ja mind see otseselt ei puu-

dutanud, kuid nõrdimust tekitas siiski. Üldse leidus ikka midagi, mida A.Haluga hukka mõistis. VI kussuse minu rühma õpilane Helgi Peet (Talviste) abiellus ja kandis seejärel abielusõrmust. Teda ründas A.Haluga (Helgi ise polnud sel päeval koolis) teravalt ning avaldas arvamust, et küllap laskis Helgi Peet end kiriklikult laulatada, mis olevat lausa lubamatu. Ei suutnud oma suud pidada, vaid laususin, et ega sõrmus ole ainult kirikliku abielu märk, vaid üldine tava. Mind vaatas A.Haluga nüüd väga hukkamõistva pilguga, ent pikemalt sellest siiski juttu polnud. Sellel 1949. 21. aprillil tõid õpilased mulle sünnipäevaks siiski lilli ja isegi tordi. Milline jultumus keeldu ignoreerida! Targu peideti need võimla garderoobi ja toodi mulle hiljem koju.

1949.a. mai lõpul määrati mind jälle Haridusministeeriumi esindajana lõpueksami komisjoni, seekord Tallinna Eelkoolikasvatuse Pedagoogilisse Kooli. Oli väga kahju, et ei saanud instituudi lõpetajate eksamikomisjonis olla ega ka enda juhatavale IVB -le tunnistusi jagada. Komisjonis oli vägagi huvitav ja leidsin seal toreda sõbra õpetaja Nurkse, Eno Raua ema näol.

Instituudis oli kõik normaalne. Kui eksamikomisjonist vabanesin, läksin peatselt maale koos abikaasaga tema kodukohta suvepuhkusele. Augustikuul tulime Tallinna ja kuna teada oli, et 25. augustil algavad õpetajate nõupidamised, mul aga sellega seoses mingeid ülesandeid ei olnud, ma kohe kooli ei läinud. Umbes 20. augusti paiku kohtasin tänaval juhuslikult Õpetajate Instituudi bioloogiaõpetajat Amitani, kes mulle ütles, et teda, mind ja veel mõnd õpetajat olevat Õpetajate Instituudi õpetajakohalt lahti registreeritud. Põhjust ta ei teadnud. Läksin järgmisel päeval direktiooni jutule. Nii K.Kure ja R.Kalling ütlesid, et see on tõesti nii. Otsest põhjust ei öeldud. Minu tööga olevat kõik korras, aga... Ma olevat kord keeldunud oktoobripühade ajal valvekorda tulema, vastuolu olnud mul kommunistlike noortega ja muid pisiasju. Tahtsin järgmisel päeval minna Haridusministeeriumi kaadrite osakonda, aga haigestusin. Mu abikaasa, kes oli kaadrite osakonna juhataja H.Marani ja selle abikaasa koolikaaslane Tallinna Pedagoogiumist, läks minu eest. H.Marani sõnutsi oli instituudist sm. Ehin (uus inglise keele kateedri juhataja) ja M.Rauk juba tema juures käinud. Nad olis soovitud minu üleviimist mõnda teise kooli. Minu õpetamistegevuse kohta ei olevat midagi laiduväärset üteli.

da, aga instituudi õpetajaks ma ei sobivat. Mõtlesin kohe, et selle taga on A.Haluga ja komnoored IVB klassist. Olin seal ühele mujalt tulnud õpilasele pannud hinde "1". Pealegi oli märtsikuul mu vend ära küüditatud Krasnojarski kraisse. Ma ei elanud vennaga juuba aastakümneid koos. Aga kes teab! Võib-olla et kõik kokku. Peamiselt aga see, et olin jälle kord olnud "vastaline hunt" nagu õpilasena koolipäevil. Muide, minu asemele võeti instituuti endine "Filia Patria" korporant Riikjärv... Kahju oli lahkuda eriti selle pärast, et töö oli olnud huvitavam kui kuskilgi mujal ja oli solvav selline salajane asjaajamine ning mulle kuni uue õppeaasta alguseni midagi teatamata. Sellel kõigel oli ka veel järelmäng. Aasta, võib-olla ka kaks hiljem kutsus Haridusministeeriumi kaadrite ülem H.Maran mind välja ja küsis minult üht-teist A.Haluga kohta. Kas A.Haluga oli korporant? Sellele kostsin, et oli küll. Kas ta heideti korporatsioonist välja korporatsioonikaaslaselt mingi eseme varguse pärast? Vastasin, et sellest ei tea ma midagi. Hiljem töötas A.Haluga Tallinnas ühes vene õppekeelega koolis. Ka tema oli kui "instituuti mittesobiv õpetaja" sealt lahkuma pidanud.

Tublid ja toredad tüdrukud olid nood mu õpilased, kes lõpetasid Õpetajate Instituudi 1949.a. kevadel. Olime tööpoolest nagu head sõbrad omavahel ja tänapäevani olen mitmele neist ikka Õpetaja.

Mu tööraamatus on märge K.Kure allkirjaga 1.septembrist 1949, et olen vabastatud Tallinna Õpetajate Instituudi võõrkeelte kateedri vanemõpetaja ja I-IV kursuse inglise keele õpetaja kohalt "üleviimise puhul teisele töökohale". Niisiis tehti see vallandamine viisakas vormis. Tööraamatu märge 1.septembrist 1949 näitab, et olin Haridusministri käskkirjaga Tallinna 16.Keskkooli inglise keele õpetajaks kinnitatud. Muide, ministri käskkiri on dateeritud 3.septembrist 1949.

Tallinna 16.Keskkoool asus tollal Lasnamäe veerul väga ilusas ja mugavas hiljuti ehitatud koolimajas. Trammi lõpp-peatus oli Tartu maanteel ja alles mõni aasta hiljem pikendati trammiliini, nii et see koolimajast möödus. Tollal oli koolimaja ümber vaikus ja laiusid väiksed, peamiselt individuaalelamud ja aiamaad ning ka mõned suured barakid. Samas koolimajas töötas ka üks vene õppekeelega kooli klasse, nii et ruumipuuduse tõttu oli töö kahes vahe- tuses. Minu tööpäev kestis mõnel päeval nädalas hommikul kella 8.00

nelja või viieni õhtupoolikul. Osa klasse õppis inglise, osa saksa keelt. Mäletatavasti olid mul tunnid VII, VIII, IX ja XI klassis, X klassi ei olnud õpilaste väikese arvu tõttu. Saksa keelt õpetas üks eakam daam Johanson. Kooli direktor oli Karl Nõmm, mitte eriti suurte juhiomadustega, kuid tasakaalukas ja rahulik mees. Väga energiline ja teotaheline oli õppealajuhataja A.Kass, väike eakas, kuid väga agar naine. Kolleegid olid sõbralikud ja meeldivad inimesed. Vilunud pedagoogid olid matemaatik Laan, füüsik Kõverjalg, eesti keele õpetajad Pikhof ja Vaarask, nooremad seminarist tulnud Pulst ja Meri jt. Oma üllatuseks kohtasin siin eesti keele ja kirjanduse õpetajana Bernhard Lindet, kes 1944.a. oli Järvakandis talu- ja veskiomanik. Juhatada tuli mul IX klassi, samas klassis õpetas ka B.Linde eesti keelt. Olime mõlemad 16.koolis uustulnukad. IX klass oli üsna väike, ainult 18 õpilast. Sain nendega peatselt hea kontakti, eriti tüdrukutega. Olid väga armsad, rõõmsad ja erksad neiud, eriti klassi organisaator Pilvi Kirsi. Rõõmustan tänapäevalgi, kui tema naeratavat nägu teleekraanil näen ilmaprognoosi esitamas. Ka poisid ei olnud laita, tublid noorukid enamikus, ainult üks, tegelikult kõige andekam klassis, oli kuidagi tõrges, irooniline, terava keelega. Ta oli vaieldamatult klassi liider, siiski saime üsna kenasti ka temaga hakkama.

Ka selles kooli sai mulle osaka "au" õpetajate a/ü juhatada, kuid aruandlus- ja valimiskoosolekuni see komitee ei jõudnudki. Nimelt suleti keskkooliklassid 1950.a. ja minul ning paljudel teistel õpetajatel tuli leida uus töökoht. Kool suleti õpilaste vähesuse tõttu, hiljem avati uuesti, kuid ei mäleta, millal see oli, Hiljem ehitati uus suur koolimaja. Direktor oli mõnda aega Linda Lebin, siis Haasma, käisin seal VÕT-i metoodikuna mitmel korral.

Kui 16.Keskkoolist klasside sulgemise tõttu lahkuda tuli, hakkasin kohe, juba 1950.a. suvel uut kohta otsima. Ühel augustikuu päeval astusin sisse Tallinna 2.Keskkooli direktori kabinetti ja saingi direktorilt teada, et kool vajab inglise keele õpetajat. Niisiis ongi mu tööraamatus märge, et olen "üle viidud Tallinna 2.Keskkooli inglise keele õpetajaks 1.septembrist 1950."

Vana auväärne, põline poistekool! Olin varemgi poiste koolis töötanud (Tallinna 1.Tööstuskool) ja olin poistega kenasti läbi saanud. Maja oli soliidne, ruumid avarad ja kõrged, aknad suured. Tuli mul õpetada mitmesugustes klassides V kuni X klassini. Töö-

tasime paralleelselt õpetaja Renate Virkhausiga, temal saksa keele, minul inglise keele klassid. Olime ülikoolikaaslased, seega ammu-aegsed tuttavad.

Teised kolleegid olid toredad ja võimekad pedagoogid. Direktor E.Pertels oli rahulik, tasakaalukas ja autoriteetne. Väga agar, operatiivne ja suur autoriteet oli õppealajuhataja Visnapuu, väga võimekas ja tuntud keemiaõpetaja. Poisid respektierisid teda üli-väga. Vist 1953.a. Viidi direktor Pertels üle Tallinna 20. Keskkooli direktoriks ja 2. Keskkooli hakkas juhatama sm. Tsõgankov, kellel just eriti häid juhiomadusi polnud. Direktori eesti keel oli väga tugeva vene aktsendiga ning tema keelepruuk tekitas õpilaste hulgas naerumuigeid. See oli see periood, kus eesti koolides hakkas kaduma endastmõistetav tugev distsipliin, lakati kandmast vormimütsi ega tahetud kanda ka koolivormi.

Umbes samal ajal, kui 2. Keskkoolis vahetus direktor, loobus Visnapuu õppealajuhataja tööst. Selleks sai ajalooõpetaja I. Schmuul kes oli samuti kui eelmine õppealajuhatajagi väga autoriteetne, sealjuures äärmiselt rahulik ja tasakaalukas ning valitses õpilasi tugeva käega, kuni tolle ajani oli 2. Keskkool ju poistekool. Nii imelik kui see ka pole, olid need kaks, nii Visnapuu kui ka Schmuul, olgugi naised, poiste silmis väga autoriteetsed.

Õpetajaid oli tollal 2. Keskkoolis 50 ümber, mehi ja naisi peaaegu võrdselt. Algklasside, s.o. I - IV klassi osas oli juhataja A. Pastak, väga leebe, rahulik, tasakaalukas ja autoriteetne üsna noor naine. Õpetajasperre kuulus rohkesti suurte kogemustega tunnustatud pedagooge. Naistest väärivad mainimist eesti keele õpetaja Julie Teder, vene keele õpetaja Leemets, meestest matemaatikud Olaf Prints, A. Kiiam, Arulaane, geograaf Lipping, joonestamise ja käsitöö õpetaja V. Vahar, laulmise ja muusika alal O. Toomingas, orkestrijuhthakk, eesti keele alal veel noor, aga juba nimekas K. Leht jt. Koolil oli suur meeskoor ja puhkpilliorkester, mida juhatas õpetaja Hakk ning suurt trummi löi orkestris Mati Päts, Eesti Vabariigi kunagise presidendi pojapoeg.

Kui 1950.a. septembris selle kooli õpetajaks läksin, sain juhatada VIIIB klassi 40 poissi. Toredad poisid olid, õppimises keskpärased. Paralleelklassi juhatajaks, kus vóórkeeleks saksa keel, oli R. Virkhaus ja õpilasi tublisti vähem. Inglise keel oli millegipärast populaarsem, eriti Tallinnas. Nii tuli mul VII klassis, kus isegi 40 õpilast, inglise keele tunnis töötada 47 poisiga

7 tulid selleks tunniks paralleelklassist (saksa keele klass) li-saks. See polnud enam normaalne töö, vaid lausa rabamine. Viie õppeaasta jooksul, mil Tallinna 2.Keskkoollis inglise keelt õpetas-in, oli mul tunde paljudes klassides, alates V ja lõpetades X-ga. Abituriente mul mäletatavasti küll ei olnud. Paljud tänapäeval, s.o. kaheksakümnendail aastail üldtuntud mehed on kunagi mõnes klassis minu õpilased olnud, kes lühemat, kes pikemat aega. Võib märkida järgmisi nimesid: G.Hasak, A.Siig, P.-E.Rummo, E.Anupõld, Tõnu Aav, Jaan Saul, Madis Ojamaa, Lev Rohlin, A.Valmis ja paljud teised.

Tallinna 2.Keskkoool on vana kool, enam kui 100-aastane. Kooli kroonikat olen lugenud, see oli kirjutatud saksa keeles (gooti kirjaviisis) ja arvatavasti on ta koolil ka säilinud. Viiekümnendail aastail ei olnud lubatud rääkida kooli ajaloost ega tähistada kooli (kunagise Peeter Suure nimelise, hiljem Tallinna Reaalkooli) aastapäeva, Igal aastal tekkis aga mitmes klassis klassitahvlile kooli vanust tähistav aastaarv. Kui see oli kriidiga kirjutatud, kustutati ta, kuid tekkis ikka jälle - noaga sisselõigatuna.

Ei saa jätta mainimata nii toredat ja tähtsat kuju 2.Keskkoooli personalis kui seda oli koolitädi Mari. Koolitädi Mari teadis kõike, mis koolis toimus, ning tundis kõiki, kes majas liikusid. Poisid olid tädi Mari lemmikud ning nad respektierisid teda väga. Ta mõistis poisse ja oli nende usalduse osaline ning oskas neid paremini kasvatada kui nii mõnigi õpetaja.

Töötasin 2.Keskkoollis põhikohaga kuni 1953. aastani. Alates 1951.a. lõpust olin kohakaasluse alusel töötanud ka Õpetajate Täieendusinstituudis inglise keele metoodikuna. Töö VÕT-is nõudis komanderinguil käimist. 1950/51.a. olid komanderingud lühikesed, mitte üle kolme päeva, Juba järgmisel aastal tuli komanderingul olla terve nädala, nii umbes 7-8 korda õppeaasta jooksul. Koolis oli mul aga ka klass juhatada, Minu äraoleku ajal asendas mu tunnid saksa keele õpetaja, paralleelklassi juhataja R.Virkhaus. Ega see kerge olnud. 1953.a. kevadel olid minu klassi poisid - see oli maikuu lõpupoole - otsustanud taha oma õpilaspäevikuile autodafe. Tõllal oli koolimaja kõrval spordiplats, selle tagumises osas kólakoda, sest talvel kasutati spordiplatsi uisuteena ja õhtuti mängis seal muusika, kólakoja ette olid siis päevikud hunnikusse pandud ja põlema süüdatud. Õnnetusaks olin parajasti komanderingul. Tuld ja suitsu märgati lähedal asuvast Pärnu maantee poolsest

majast. Pahandust kui palju! Kui tööle tulin, pidin mitme poisi vanemad kooli kutsuma, moomida said poisid, nende vanemad ja ka mina. Mingit karistust keegi ei saanud, õppeaasta lõpp oli juba käes.

Oli selge, et VÕT-is ja koolis korraga töötades ei ole võimalik klassijuhataja olla. Palusin end sellest kohustusest vabastada. Kooli jäin ainult paari-kolme klassi inglise keese õpetajaks kohakaasluse alusel, kuna põhitöökohaks sai VÕT. See oli sügisel 1953. Tallinna 2.Keskkoolis töötasin veel paar aastat. Viimasel aastal muutus see põline poistekool segakooliks.

Tööaastad Tallinna 2.Keskkoolis olid huvitavad ja meeldivad. Olin ka varem poistekoolis töötanud ja võin kindla veendumusega väita, et poisid ei ole võõrkeeltes vähem edukad kui tüdrukud. Oli poisse, kes omandasid korrektse hääldamise kergesti ja grammatikat taipasid nad üldiselt paremini kui tüdrukud.

M E T O O D I K U N A Õ P E T A J A T E T Ä I E N D U S I N S T I T U U D I S

Töötasin Tallinna 2. Keskkoolis inglise keele õpetajana, kui 1951. a. tehti mulle ettepanek asuda tööle Täiendusinstituuti Lääne-Euroopa keelte kabineti juhatajana. Sellelt kohalt oli lahkunud Paul Vaarask, Oxfordi ülikoolis õppinud inglise filoloog. Keeldusin nii prestiižika keeleteadlase asemele asumast, polnud ma ei Inglismaal ega USA-s keelepraktikal olnud ega pidanud end sellisele kohale sobivaks. Mitmekordsete veenmiste järel nõustusin minema täiendusinstituuti inglise keele metoodiku kohaletin-
gimisel, et kabineti juhatajaks hakkab Harriet Toom, kes seal töötas saksa keele metoodikuna. Nii toimuski.

Instituudi direktor oli tol ajal Aleksander Valsiner, kes enne Suurt Isamaasõda oli olnud Eesti NSV haridusministri asetäitja. Nii täiendusinstituudi õppealajuhataja Viktor Ordlik kui ka direktor A. Valsiner olid mõlemad mu abiksasa kun gised kolleegid Tallinna Õpetajate Seminaris ja Pedagoogiumis. Jäin põhi - kohaga tööle Tallinna 2. keskkooli inglise keele õpetajana ja kohakaasluse korras töötasin VÖT-is.

Mida Õpetajate Täiendusinstituut endast kujutab, sellest polnud mul varem aimugi. Kolleeg ja mu lähim "ülemus" H. Toom tegi mulle peagi kõik selgeks. Metoodikute ja kabinetijuhatajate ülesanne oli põhiliselt erinev haridusministeeriumi ja haridusosakondade inspektorite ülesannetest. VÖT-i töötajate eesmärk oli õpetajate abistamine ja täiendamine, mitte inspekteerimine ja akti kirjutamine puuduste kohta.

Eriti raske oli sel ajal võõrkeelte õpetamise olukord 7-klassilistes koolides. Bestis ei olnud 6-klassilises algkoolis alates 30-ndate aastate teisest poolest üldse õpetatud võõrkeelt. Sõja-aastail oli õppetöö niigi suuresti häiritud. Ka sõjajärgseil aastail oli raskusi, eriti puudusid võõrkeelte õpetajad. Paljud 7-kl. koolides töötavad õpetajad olid mittespetsialistid. Nad vajasisid tõesti abi ja juhendamist. Võõrkeele tundide arv oli väike ja needki tunnid anti tavaliselt ükskõik missugusele õppeainele lisaks. Sageli õpetas ühes koolis võõrkeelt mitu õpetajat - mittespetsialisti.

Õpetajate Täiendusinstituut asus väheldases kolmekorruselises kivimajas Tallinnas Sakala tänavas, kus ta on tänapäevani. Varem oli seal olnud Pedagoogiline Muuseum. Alümisel korrusel

oli veel siis, kui sinna tööle läksin, suur karu topis, ka metskitsede ja põtrade sarvi, klaasustega kappides aga mitmesuguseid loodusteaduse ja füüsika-alaseid katseriistu ja teisel korrusel mitu akvaariumi. Hiljem ehitati majas üht-teist ümber ja need eksponaadid viidi mujale.

Ainekabinette oli instituudis rohkem kui ruume ning mitu kabinetti pidi mahtuma ühte ja samasse tuppa.

Alumisel korrusel asus direktori ja õppealajuhataja ühine kabinet, raamatukogu (juhataja Seledets) ja auditoorium. Edasi viis pikem koridor vaheruumi ning sellest vene keele kabinetti, kus tol ajal töötas kabineti juhatajana I. Batarina, meetoodikuina R. Porozova ja R. Tubinslak, hiljem Rosenberg, N. Rebane ja Ö. Vahar. Samas oli eelkoolikasvatuse kabinet - juhataja M. Terri, meetoodik L. Lootsar. Töölisnoorte kabinetis töötas juhatajana H. Mihkelsoo, hiljem A. Kulbok ja meetoodikuna vene õppekeelelega koolide alal A. Jõesaar. Pedagoogika ja psühholoogia kabinet oli ka all - algul juhatas seda H. Liimets, hiljem J. Söerd ja J. Rosin, meetoodik oli A. Kivi. Matemaatik Lints oli direktori kabinetis, polnud vist mujal ruumi. Kantselei asus ka alumisel korrusel (töötajad Reps ja Lilbok).

Teisel korrusel töötasid loodusteadustekabinet (L. Oispuu) ühes ruumis geograafiaga (A. Toomus, hiljem A. Kalju ja S. Randma). Sellel korrusel oli veel tööõpetus (poistele E. Kurik, tütarlastele H. Saunasaar). Tehnilised vahendid (kino, heli) mahtus ka teisele korrusele (H. Sass, A. Vinkel, hiljem A. Toomus, L. Luhaorg).

Kolmandal korrusel olid endise direktori Rägastiku ja kojamehe perekond (Randma, hiljem Kreitzberg), samuti õppealajuhataja V. Ordliku korter. Kabinettidele oli siin ainult 2 ruumi - võõrkeelte kabinet (H. Toom, E. Vool) ning eesti keele kabinet (algul J. Valgma, hiljem A. Kriisa ja H. Seljandi), ka ajalookabinet (A. Miilits, siis M. Room ja E. Tadjur). Ajutiselt töötas koos võõrkeeltega kehaline kasvatus (V. Kalbus) ja töölisnoorte kabinet (Mihkelsoo).

Hiljem toimusid mitmed remondid ja ümberpaigutused. Raamatukogu viidi teisele korrusele (Randla, Ratassepp), lõpuks hoopis sellest majast ära, füüsika-matemaatika (Paju jt.) alla, vene keel ja võõrkeel teisele korrusele, muusika ka samasse (Pajupuu ja laborant E. Mere).

Teisele korrusele asus ka eesti keele kabinet (Kriisa, Seljandi, hiljem Rukki). Esimesele korrusele viidi kunstilise kasvatus kabinet (T. Lepiksaar). Ei mäleta, kus oli kehaliikse kasvatus kabinet ja kus töötas A. Rongonen ning algklassid.

Pedagoogiline ülesanne kabinettide juhatajail ja metoodikuil oli tähtsasti õpetajate teadmiste ja oskuste täiendamine. Kõigepealt tuli õpetajaid tundma õppida, käia nende tundides, nendega vestelda, anda nõu kabinetis konsultatsioonide korras. Tallinnas oli see lihtne, kuid mujal ei saanud teisiti, kui tuli sõita komanderingusse. Vajalik oli korraldada seminare, seal esineda ettekannetega. Suvevaheajal organiseeriti kursusi, lühiajalisi ja ka pikemaajalisi. Kabinetijuhatajad ja metoodikud kirjutasid "Nõukogude Õpetajas" ja "Nõukogude Koolis" artikleid mitmesuguste võõrkeele õpetamist puudutavate küsimuste kohta.

1951/52. õppeaastal oli töö instituudis suhteliselt kerge, võrreldes edasiste aastatega. Instituudis olid konsultatsioonid ette nähtud kindlal ajavahemikul, 3-4 korda nädalas, komanderingute kestus oli ainult 2-3 päeva, ettekandeid ja artikleid tuli kirjutada iga kuu kohta paar-kolm lehekülge, ettekandeid, millega esinesime väljasõitudel, ei olnud vaja kirjalikult vormistada. Küllastasin mitmeid koole Tallinnas ja komanderingute korras linnalähedasi suuremaid koole (ööbimine Tallinnas), nii käisin Kehra keskkoolis, Sakus, Saue, Keilas. 1952.a. sügisel oli üks pikem komandering Saaremaale. Ma polnud varem Saaremaal käinud ega lennukiga reisinud. Tallinn - Kingissepa vahel kurseerisid siis väikesed lennukid, mis võtsid peale kümnekond reisijat, sabaras oli aga kaup, tagasiteel Tallinna peamiselt kalakastid. Ohusõitu talusin hästi ja minu rõõmsaks üllatuseks kohtasin Saaremaal kahte oma endist õpilast Õpetajate Instituudist. Võõrastemajas, mis asus peaaegu Kuressaare linnuse väravas, küllastas mind mu saabumise õhtul Virve Rea, sealse haridusosakonna metoodilise kabineti juhataja, Tornimäe koolis oli aga direktoriks ja inglise keele õpetajaks minu juhatada olnud inglise keele rühma lõpetanu Vaike Veskimäe. Sõitsin sinna varahommikul bussiga, tagasi sain sanitaarfurgooniga õhtupoolikul. Käisin Tehumardil, käisin ka Kaali koolis, nägin Kaali järve, mis oli peaaegu kuiv, ainult põhja peal oli veidi vett. Hämmastav oli Kaali koolis näha üsna rohkesti õpilasi paljajalu. Õpetajad rääkisid, et kolhoosnikud elavad väga kehvalt aga jõua lastele korralikku riietust aga jalatseid muretseda. Ka leiba ei jätku ning õpilastel on sageli eineks kaassas ainult mõned koorega keedetud kartulid.

1953. aastast töötasin instituudis põhikohaga, 2. keskkoolis jäi mul ainult 6 või 8 tundi. VÕT-is olid nõudmised tublisti

muutunud ja kasvanud. Konsultatsioonid kabinettides toimusid iga päev, komandeeringu kestus oli nüüd 5-6 päeva, vahel ka rohkem, metoodiline ettekanne tuli kirjutada igaks poolaastaks nii ulatuslik, et selle ettekandmiseks kulus poolteist kuni kaks tundi. Ettekande vaatas läbi ja retsenseeris õppealajuhataja V.Ordlik ja üsna sageli tegi ta omapoolseid parandusi, komandeeringud olid instituudi tööplaanis poolaastaks ette planeeritud ja rajoonide ning vabariikliku alluvusega linnade haridusosakondadele ette teada. Kohapeal tuli HO-l organiseerida lahtine tund mõnes koolis sellisel päeval, mil kõikide koolide võõrkeele õpetajail oli võimalik kohale tulla. Komandeeringu esimesel päeval tuli HO-st hankida andmed koolide kohta, kus on võimalikult rohkem vastava aine õpetajaid tundides nende töö juures jälgida, hankida teavet transpordi kohta nendesse koolidesse. Kokkutulekul pärast lahtist tundi ja selle arutlust oli siis võimalik oma ettekandes juhtida õpetajate tähelepanu asja nähtu põhjal nii tunni headele külgedele kui ka puudustele.

Komandeeringul käia oli huvitav, kuid viiekümnendail aastail siiski küllalt ebamugav. Transport oli pikaldane ja hõre, isegi rongiliiklus. Nii tuli Viljandisse sõita kitsarööpmelisel rongil õhtu hilja. Rong jõudis Viljandisse öösel ühe või poole kahe paiku. Võõrastemajas kohta saada oli vaevalt tõenäoline, õnneks oli sealse metoodilise kabineti juhataja Orest Niinemäe nii hoolitsev, et tuli öösel jaama vastu ja mind paigutas alati võõrkeele õpetaja Leida Liiguse juurde öömajale. Tartus, minu vanas kodu- ja koolilinnas, leidis kunagisi koolikaaslasi, kelle poole majutamine alati võimalik oli. Eriti ebamugav oli rajoonikeskustes, kus sageli võõrastemaja üldse ei olnud või kui oligi, siis nii vilets ja ebamugav, et olla komandeeringus tähendas olla nädal pesemata. Harilikult oli olemas ainult "tilguti" kätepesemiseks. Suurtes ühisruumides tuli sageli ka öid magamata olla. Rakveres näiteks oli ühes toas ööbimas 10 naist! Tulejaid ja minejaid oli peaaegu igal kellaajal öö läbi. Koos Harriet Toomega Mustvees olles paigutati meid ööseks keskkooli võimlemistarvete ruumi põrandale suurele mahkmatile, lisaks veel kümme sulgedest peapatja ja mingid õhukesed tekid. Kohtla-Järvel paigutati meid ühte vene õppekeelega kooli õpetajate tuppa, kus oli kaks diivanit. Majandusjuhataja pidi meile andma linad ja tekid. Linad osutusid väga rä-

pasteks (pesemata, varem tarvitatud), samuti tekid. Magasime lahti riietamata, oma mantel peal. Hommikul selgus, et majas pole mingi rikke tõttu üldse vett. Õnneks leidsime katlamajas lahke kütja, kes meil seal lubas käsi ja silmi pesta. Hilisematel aastatel olud mõnevõrra paranesid, kuid häda ja hirm oli öömaja pärast peaaegu alati.

Peaaegu igal aastal toimus mõni komandeering ka väljaspoole Eestit: Leningradi, Moskvasse, Lätimaale või Leedusse. Kõige pikema sõidu tegime koos vene keele kabineti juhataja Niina Rebasega Kaasanisse, Tatari autonoomsesse vabariiki. See oli tõenäoliselt 1962.a. talvel. Eesmärgiks oli tutvumine sealsete koolidega. Samal ajal ja eesmärgil käisid eesti keele kabineti juhataja A.Kriisa ja võõrkeelte kabineti juhataja H.Toom maride maal Joõskar-Olas. Peatusime Kaasani õpetajate täiendusinstituudi ühiselamus, mis oli kõigiti korralik, ainult magalad olis suured, ligemale paarkümmend inimest ühes ruumis. Juba hommikul kella kuue paiku hakkas liikumine, kontsade klõbin. Koole külastasime ainult Kaasanis. Külmade ilmade ja halbade teeolude tõttu meid mujale ei viidud, kuigi väga oleksime soovinud näha ka tatari koole: Kaasanis neid polnud. Olid küll mõned koolid, kus tatari keelt õpetati kui õppeainet, kui kõik teised tunnid toimusid vene keeles. Tavalistes koolides ühtki head ega huvitavat võõrkeele tundi ei juhtunud nägema - üldiselt toimus tund vene keeles, välja arvatud õpikust loetud lugemispala Nii et inglise keele tund vene keeles!

Oli võimalus külastada ka üht inglise keele kallakuga kooli inglise keele tundi III klassis. Õppima oli hakatud II klassist alates. Õpetaja oli umbes 35-aastana mees, väga elav, sõbralik ja kiire. Tunnis ei tarvitatud ühtki sõna vene keelt, kõik toimus kiiresti, sujuvalt ja ülihuvitavalt - peamiselt frontaalne töö, vaheldusrikas, rohkesti näitlikkust (pilte, esemeid, ka žeste, miimikst). Tund oli tõeline direktse meetodi kasutamise musternäide, hääldamine ja intonatsioon inglispärane. Hiljem õpetajaga vesteldes selgus, et ta oli ise õppinud Šanghais ameerika koolis algusest lõpuni ja hiljem Moskva ülikoolis inglise filoloogia lõpetanud. Selle nii kauge koha ja sealsete koolide külastamine oli ülihuvitav ja õpetlik.

Eesti NSV Haridusministeerium, õigupoolest haridusministeeriumi inspektor H.Vugt saatis 1960. või 1961.a. Pedagoogika Uurimise Instituudi töötaja Ingrid Sotteri ja minu inglise keele õpetamise metoodika alased tööd Moskvasse, kuna seal oli ettevalmis-

tamisel suurem metoodikaalane võõrkeele õpetamist puudutav konverents-seminar. Osavõtjatena olid ette nähtud kõikide liiduvabariikide inglise keele metoodikud täiendusinstituutidest, samuti pedagoogiliste instituutude töötajad (meilt A.Ehin). Külasisena olid kohal sotsialismimaade vastavad töötajad - Saksa DV-st, Ungarist, Rumeeniast, Bulgaariast, Mongooliast. Minu ülesandeks oli rääkida mitmesugustest metoodilistest võtetest huvi äratamisel võõrkeelte õppimise vastu. Täpselt ma omaettekande pealkirja ei mäleta, pikemalt rääkisin meil korduvalt korraldatud võõrkeelte olümpiaadidest. Kogu töö konverentsil ja loomulikult ka ettekan ded toimusid inglise keeles. Olümpiaade võõrkeele alal ilmselt mujal korraldatud ei olnud ja sel teemal esitati rohkesti küsimusi, nii et ettekanne oli üsna vajalik kõigile kogemuste tundmaõppimiseks.

Korduvalt käisin Leningradis mitmesugustel võõrkeelte alastel seminaridel, samuti Riias ja Vilniuses. Eriti lähedased olid meie suhted Läti täiendusinstituudi võõrkeelte kabinetiga. Vahetasime kogemusi, tutvusime koolidega ja Lätis kasutusel olevate õpikute-ga. Riia võõrkeelte kabineti töötajad Sīle, Silina (inglise keel) ja Grabe (saksa keel) külastasid ka Tallinnat ja siinseid koole korduvalt. Tekkis mõte korraldada Eesti, Läti ja Leedu inglise keele õpetajaile ühised täienduskursused. Mõte saigi teoks ja 1963.a. toimus suvekursus kolme liiduvabariigi inglise keele õpe-tajaile Tallinnas, osavõtjaid umbes sada. 1964.a. korraldati samasugune kursus Leedus Druskinkais ja 1965.a. Lätis Skultes. Olin muidugi ka ise nimetatud kohtades kuuajalisel komanderingul.

Lühematest komanderingutest veel niipalju, et igal õppeaas-tal tuli kõigil kabinettide töötajail osa võtta õpetajate septem-brikuu ja jaanuarikuu kokkutulekuteest kõigis rajoonides ja vaba-riikliku alluvusega linnades. Korraldati ka nn pedagoogilisi loenguid. On tõenäoline, et iga täiendusinstituudi kabinetijuha-tajal ja metoodikul tuli käis aastas keskmiselt kümme korda koman-deeringul. Tundide hospiteerimine komanderinguil, ka Tallinnas oligi peamine moodus õpetajate tundmaõppimiseks. Muidugi huvita-sid mind peamiselt võõrkeelte õpetajad. Sageli juhtus aga nii, et võõrkeelte tunnid olid tunniplaasnis "akendega". Niisugusel puhul käisin teiste ainete tundides või sain pikemalt vestelda direktori või õppealajuhatajaga. Juhtus kord nii Kohtla-Nõmme

keskkoolis, et inglise keele õpetaja "kadus ära". Tunnid olid, õpetaja oli koolis olnud, kuid kuulnud, et mingi kontroll on tema tundidest huvitatud, oli ta järsku koolimajast kadunud. Palusin luba plaanis olevad tunnid ise anda; õppealajuhatajal polnud midagi selle vastu ja andsingi need kaks või kolm tundi. Õpilaste teadmised olid päris korralikud, kuid miks õpetaja minu eest põgenes, jäigi mul teadmata.

Käies paljudes koolides jäi nendest väga rohkesti ning üsna erinevaid muljeid. Peaaegu alati sai vestelda direktori või õppealajuhatajaga. Mitte kõik koolide juhid ei huvitunud ühtviisi võõrkeelesõpetamisest temale alluvas koolis. Meelde jäävad oma kooli võõrkeelesõpetajaist huvitatud koolijuhid olid näiteks K.Aigro Nõo keskkoolist, Teras Põltsamaal, Reiman Võru I Kk, Raid Elva Keskkoolis, Lebbin Tallinna 16.Kk jt. Silmapaistvalt häid õpetajajäid, kes tundsid hästi õpetatavat keelt kui ka metoodikat, leidsid kõikjal. Tallinna koolides õpetasid nõudlikult ja edukalt M.Moring 1.Kk, R.Virkhaus 2.Kk, L.Vahtra 7.Kk, K.Parts ja Pavelson 10.Kk, I.Sotter 20.Kk, L.Õun, Riikjärv ja E.Salun 21.Kk, A.Kama ja Timusk 22.Kk ning paljud teised. Tartus olid silmapaistvad Aarand 1.Kk, Ligi 2.Kk, Nõo Kk Mooste, Viljandis S.Kuusk, M.Pukk, L.Liigus, Võrus H.Liiv ja Kuulman, Kingissepas M.Sundla ja Välvere, Rakveres Grossthal, Pärnus Kuldsepp, Paides Taimre ja paljud teised.

Esines ka küllaltki nõrkade oskustega ja saamatuid õpetajaid. Kurbi oli lugu eriti siis, kui õpetaja oli suvistel täienduskursustel käinud, kuid ilmselt mitte midagi sellest kasu saanud. Kui tundi hospiteerides märkas, et metoodilised vead on üsna suured, õpetaja on saamatu, palusin luba järgmises tunnis (kui tal oli veel üks või mitu tundi samal päeval) osa tunnist tema asemel anda. Nii sai õpetaja täpsemalt näha, kuidas üht või teist metoodilist võtet kasutada. Kõige rohkem tundus vajaka jäävat oskusest uut materjali põhjalikult esitada, eriti näitlikustamine, töö sõnavaraga ja õpitu kinnistamine.

Kahjuks oli võõrkeelte õpetamine vene õppekeelega koolides kuni 60-nendate aastate alguseni üsna kehva. Meil oli tavaks õpetajaga, kelle tundi oli külastatud, tundi ka võõrkeeles arutleda. Vene õppekeelega koolides oli see enamasti võimatu õpetaja kehva keeleoskuse tõttu. Ka lihtsamalegi küsimusele jäädi vastus võlgu

ja sageli kuulsime neid ütlevat: „Тобмопуме конпо!” Hiljem olukord tublisti paranes, tuli rohkem noori kutselisi õpetajaid, kes võõrkeelt hästi oskasid.

Tähtsaks õpetajate teadmiste ja oskuste täiendamise abinõuks on alati olnud kursused, küll lühemad, küll pikemad, samuti mõnepäevases seminarid. Raskused olid pikemate kursuste korraldamisel VÕT-i kitsastes ruumides üsna suured. Polnud ööbimisruume ega ruume õppetöök. Viiekümnendail aastail ööbisid kursuselased sageli eesti keele ja võõrkeele kabinettides põrandal ölekottidel, mis hommikul virna laoti mõnda kabineti nurka. Oli aga kursuslasi suu-rem kulk, saadi majutamiseks mõni koolimaja, kus siis ka loengud toimusid. Mõned klassiruumid tehti koolipinkidest tühjaks ja magamisasemeks hangiti puitvilla, s.o. peenikesi laaste. See materjal oli aga tavaliselt toores, seega üsna niiske. Kabinettide töötajail tuli käia rehadega koolimaja õue mahalaotatud puitvilla segamas, kuivatamas. Seda tegime üsna mitme päeva jooksul, enne kui niiskus haihtus. Hiljem hakati internaatidest voodeid ja madratseid laenama ja majandusjuhataja korraldas kõik, mis vaja oli. Mõnelgi suvel toimusid kursused väljaspool Tallinnat. 1957.a. suvel korraldati kuuajalised suvekursused inglise keele õpetajaile Tõrvas seitsmeklassilise kooli majas. Nii loenguteks kui ka magalateks leidis ruumi küllaldaselt. Olid ka korralikud voodid madratsitega. Kursuslasi oli 30, neist ainult kolm meest. Lektoriteks olid Tartu Riiklikust Ülikoolist O.Mutt, A.Hone, V.Hain ja mina. Linna sööklas sai päris korralikult süüa. Jäev oli üsna algkoolimaja lähedal, teine järv keskkooli juures, ümbrus metsarikas ja kaunis. Kaks esimest nädalat juhatasin kursust mina, lõpu- poolt kabinetijuhataja H.Toom. Üldiselt võib kursust õnnestunuks pidada.

1959.a. suvel korraldati inglise ja saksa keele õpetajaile kuuajaline kursus Tartus 7.Keskkoolis. Nii majutamiseks kui ka loenguiks oli meil kasutada kogu koolimaja. Saksa keele õpetajaid oli kokku tulnud üle kolmekümne, inglasi ainult 17. Seekord olid kavas ka üldloengud ideoloogilistel teemadel ja loengud kooliter- vishoiust. Lektorid nendeks loenguteks õnnestus leida Tartust. Inglise keele õpetajatele sain põhiliste teemade lektoriks Tallin- na 21.Keskkooli õpetaja Linda Ouna, kes oli olnud Tallinna Õpetajate Instituudis kaks aastat mu õpilane metoodika alal. Keelt os-

kas ta väga hästi, sest oli varem lõpetanud Inglise kolledži Tallinnas ja pärast õpetajate instituuti lõpetanud ka Tallinna Pedagoogilise Instituudi. Praktiliselt oli ta enam kui kümme aastat töötanud õpetajana 21. Keskkoolis, olles ühtlasi inglise keele kallakuga klasside õppealajuhataja. Tartu õpetajaist oli meile veel abiks inglise keele tubli pedagoog Kampus. Metoodika küsimustes pidasin loenguid mina, muidugi tuli mul ka inglise keele osakursust juhatada. Saksa keele kursust juhatas H. Toom, kes luges ka metoodikat. Loenguid pidasid veel kaks mainekat saksa keele õpetajat Tartust: Helga Kibbermann ja Salme Kirotar. Tartust saime ka laulmise õpetaja, õpetamaks kursustlastele nii inglise kui saksa keelseid laule. Töö kursustel kulges normaalselt ja sõbralikult. Suuri raskusi oli aga Tartus toitlustamisega. Suviti töötab ülikooli ja EPA kaugõpe, käib ka rohkesti ekskursioone. Sööklad ja kohvikud on, eriti keskpäeval inimestest tulvil. Kursustelased ruttasid pärast loenguid kiiruga söögikohta otsima, kursuste juhatajal oli aga sageli veel üht-teist korraldada ja kui kord sööklasse jõudsid, polnud seal enam midagi saada. Elasime sageli moosivee ja väileiva, vahel harva ka piima ja saia peal. Huviks ja vahelduseks tegime ühel pühapäeval laevasõidu mööda Emajõe ja Peipsit Piirisaarele. Väike jõelaev "Joala" sõitis aeglaselt ning ekskursantidel, s.o. inglise ja saksa keele kursustel ja lektoritel oli küllalt aega uudistada Emajõe ning kaldaid ja istuda kajutis, kui laevalael väsiti. Peaaegu kogu aeg kõlas laul ning bajaanimäng: üks inglase oli pilli kaasa võtnud ning mängis seda meisterlikult. Meiega üheaegselt olid Tartus oma kursustega kehalise kasvatuse ja kunstilise kasvatus kabinetid. Koos V. Kalbuse ja T. Lepiksaarega tegime ühe sõidu vastassuunas.

1959. a. septembrist asus VÕT-i direktori kohale endine haridusministeeriumi koolivalitsuse juhataja Endel Pirn. Sellest ajast muutus instituudi elus ja töökorralduses paljugi. E. Pirn oli teovõimas ja ettevõtlik kollektiivi juht, kes instituudi töötajad usaldas ning kes teda usaldasid. Direktori julgel algatusel hakati ümber kujundama endist sõjaväe laagrit Värskas suvekursuste baasiks õpetajatele. Tuli planeerida ja ehitada, mõelda ja endal käed külge panna, et likvideerida üks raskemaid kitsaskohti instituudi elus. Ja tänu direktori julgele ettevõtlikkusele said meist tõelised Värskas patrioodid. Loodi ruumikas ja

meeldiv suvekursuste baas looduslikult kaunis kohas Värskas orgjärve kaldal männimetsa all.

1960.a. toimusid juba Värskas õpetajate suvekursused, kuid vóórkeelte õpetajaile tol suvel kussusi ei korraldatud. Järgmisel s.o. 1961.a. olid Värskas kursused nii inglise kui ka saksa keele õpetajaile, samuti olid meiega ühel ajal kohal eesti keele õpetajad ja lasteaednikud ja veel teisigi. Üldse mahutas baas kuni 300 kursuslast korraga.

Tollal liiniautobussiga Tallinnast meie kussuste baasi sõita ei saanud. Mäletan, et tuli sõita rongiga Petserisse ja sealt VÕT-i oma väike buss viis meid Värskasse. H.Toom oli mul Petseris vastas. Kursuslaste majutamiseks oli Värskas mändide all kolm pikka barakki üpris orgjärve lähedal. Samas oli ka nn. lektorite maja, kus asus veel kantselei ja raamatukogu. Söökla oli mõnevõrra aemal. Uhke üsna eakate kõrgete kaskede all viis tee väljaku äärde nn. klubisse. Selle ees asetses midagi laululava või estraadi taolist ja kõikjal ümberringi valgetüvelised kased. Klubis oli suur saal üldloenguteks ja väiksemaid ruume rühmadele.

Iga magamisbarakk oli ristseinaga poolitatud, 50 kursuslast seega omaette ruumis. Oli korralik voodivarustus, voodipesu pidi olema kursuslæstel endil. Ruumid olid kõrged, lagedeta nagu küünis, puupõrandad, suured aknad, elektrivalgustus (kella 12-ni öösel). Sauna polnud, tarvitasime kõik üht suurt "silmapesukaussi" - järve. Rahvas oli väga sõbralik ja polnud mingeid pretensioone. Ruumid kõetavad polnud. Juuni lõpp oli vihmane ja vilu, aga peagi tuli päikest küllaga ning magamisruumid läksid soojaks, Kuivatati ja soojendati magamistarbeid päikesepaistel ning algasid toredad seente korjamise ajad vabadel õhtupoolikutel. Seeni oli rohkesti ja paljud kuivatasid neid nõõridele aetuna. Üks osavamaid ja virgemaid seenelisi oli direktor Pirn, kes näitas mulle ja L.Õunale mitu head seenekohta.

1961.a. oli inglise keele kursuslasi arvukalt ja tuli moodustada kaks rühma. Mingit muud alust rühmadeks jagamisel ei olnud, kui kas kutseline või kutseta. See aga suurt ei seganud. Paljusid olime koolides tundma õppinud ja töö kulges häireteta. Lektorid olid TRÜ-st (Kriit, Mutt), Tallinnast (Loode, Õun) ja mina metoodikuna.

1962.a. suvel oli inglise keele kursusest umbes 70 osavõtjat

ja töötati kolmes rühmas, üks nn. edasijõudnute, peamiselt kõrgharidusega õpetajate rühm. Eelmainitud lektoreile lisaks oli veel Heino Liiv TRÜ-st ja Rossmann Tallinna keeltekoolest ning TRÜ näitlike vahendite spetsialist Haas. Kursustest võttis osa ka rohkesti minu kunagisi õpilasi Tallinna Õpetajate Instituudist ja Pedagoogilisest Instituudist. Toimusid ka üldloengud ideoloogilistel teemadel (M.Titma). Sel aastal oli valminud ka saun ja sauna kõrval ka helikabineti, kus eriti rohkesti töötas H.Liiv. Ühel ööl oli helikabineti aken eest ära tõstetud ja suur magnetofon ära varastatud. Leidmata see jäigi.

Töö kulges muidu häireteta. Eraldi muusikaõpetajat meil polnud, kuid kursustelaste hulgas leidis rohkesti muusika harrastajaid ning inglisekeelne laul kõlas sageli. Igal aastal andsid kursustelased kursuse lõpu eel, harilikult eelviimasel öhtul mitmetunnise kontserdi, mis kestis üle kesköö ja enamasti lõppes autoprojektori valgel, kui asula elektrijaam oli juba töötamast lakanud. Võõrkeellaste lõpuõhtud olid eriti menukad.

Vesi järves oli puhas ja soe ning suplejaid rohkesti varajasest hommikust hilise õhtuni. Inglise keele lektor L.Öun alustas oma päeva kella kuue paiku alati suplusega, mulle meeldis juba kümne paiku ujuda, kui kõik teised olid tööl. Mul oli oma lemmikkoht päikese käes keset tüümiani ja käokulla kollendust. Taimestik oli Värskas eriline, kuiv ja lõhnav. Üsna eksootiline oli meie "kõrb", Lutepää liivik: liivalagendikud, kanarbik, tüümian, kukehari, metsnelk ja üksikud kadakad, ka huulhein ja võipätakas ja hiigelsuured sipelgad, Männimets, suured kaskede alleed ja üksikud männihiiglased ja vaikus.

Kursuste baasis oli ruumikas ja kõigiti ajakohane söökla. Oli kaks köögibrigaadi, toitu sai hommikul kella 8-st õhtul 7-ni. Söök oli maitsev ja odav. Baasi majandusjuhataja oli väga kohusetruu, tubli ja asjalik mees Semjon Kalju, kes teadis kõik ja oskas kõike, kelle eestvõttel oli sööklas kogu suve jooksul kausitäis peeneks lõigatud rohelist sibulat toidu väljaandmise luugi kõrval igale soovijale nii palju võtta, kui keegi tahtis.

Üldse oli olmea 1961.a. alates kõik väga heas korras. Suured barakid ehitati vaheseintega väikesteks tubadeks ning nendesse ehitati ka laed ja ahjud. Oli hea söökla, töötas saun.

Baasil oli olemas buss, järvel ja jõel oli suur paat lõbusõi-

tudeks. Sai sõita Salosaarele ja mujalegi. Kursuslased, kellel olid kaasas lapsed, organiseerisid midaga lasteaia taolist, kus emad kordamööda "lasteaednikeks" olid.

Peale VÕT-i rahva leiti Värska baasis ruumi veel kunstiinsituudi inimestele. Enn Põldroos oma õpilastega ja teisigi kunstnikke oli seal liikumas. Huvitavaid õppejõude oli mõnelgi kursusel, nendega oli mõnus vestelda, nagu humoorikas Karl Ader. Käis ka külalisi: Värska keskkooli direktor P. Lehestik, G. Ernesaks abi-kaasa Stellaga ning muid külalisi. Meie klubi ees platsil peeti setu laulupäevi ja kogunemisi, sõideti laevaga gruppide kaupa Salosaarele, imeilus sirelitesse uppuv mahajäetud saar... Kursuslane Laja oli osav kalamees ning lektor Kriit osav uhaa-keetja ning mõnelgi õhtul näitisime maitsvat kalaleent. Korduvalt käisime pühapäevil Petseri kloostri ja Irboskas bussiga matkal. Direktor Pirni eestvõtmisel sõitsime ühel pühapäeval Saatsesse (Satserinna), kus toimus suur kirikupüha ja ristikäik, Pühapildid, lipud, ikoonid, rahvast murdi põlvili maas ja pilte suudlemas. Eriti rohkesti oli väikesi lapsi, kelle pärast meie rahvas ärevil oli: suudlevad ikoone ju kõik, vanad ja noored, haiged ja terved. Kerjuseid ja vigaseid oli hulkade kaupa põlvili ja kummuli maas almusi paljumas. Huvitavaks vahepalaks oli ka õhtuti lähedalt külast kostev leelotamine.

Peamine oli aga põhjalik ja viljakas töö, mis ilusate ilmadega "vabaõhuklassis" toimus. Suur jalgal seisev tahvel oli kohe baraki kõrval. Parim praktik, tõelist metoodilist nõu andev, oli Linda Õun.

Nii kulges elu VÕT-i kursustel peamiselt suvadel 1961 ja 1962

1963. a. suvel tuli inglise keele kursuste alal hoopis eriline üritus organiseerida. Oli otsustada korraldada Eesti, Läti ja Leedu õpetajaile ühine kursus asukohaga Tallinnas, osavõtjaid umbes saja inimese ümber. Organiseerimistöö oli direktor Pirni kindlates kätes, osavõtjaid igast Balti riigist umbes 30, töökoht Tallinna 20. Keskkoolis, majutamiseks internaatkool Matrossovi tänavas. Minu abiliseks majanduslikes asjades oli VÕT-i töötaja Raissa Alev. Jaamas olime külalistel vastas kolme bussiga. Kõik laabus kenasti. Ruumid olid korralikud, töötas kolm rühma. Lektorid, õppeplaan, tunniplaan oli täielikult minu mure. Lektorid oli vanad, eelmistel aastatel tuntud ja kogenud inimesed. Väga meeldis kõigile laulude

õppimine Venno Laulu, praegune konservatooriumi direktor, juhatusel.

Tööd tehti innuga. Suhtlemiskeeleks oli inglise keel. Tööd alustati hommikul kell kaheksa ja töötati kella kaheni, et siis Kloogale sõita. Klooga rand oli tollal ilus ja puhas ja meie naabrid olid sellest vaimustuses. Töö lõppenud, hüüti rõõmsalt: "Klooga rand! Klooga rand!" ja kiirustati jooksupalu koolimajast minema.

Lektoritega oldi väga rahul : L.Loode, L.Õun, A.Hone, L.Hõhe ja teised olid varemgi meil igal aastal esinenud, ainult üks läti lektor esines - Pulkka. Minul oli veidi metoodikat, rohkem kulus organiseerimistöödele. Üldiselt õnnestus kursus hästi, eriti meeldis kõigile võimalus neli nädalat inglise keelt rääkida heade keeleoskajate juhendamisel.

Oli juba varem kokku lepitud, et järgmisel, s.o. 1964.a. suvel organiseerib taolise kursuse Leedu täiendusinstituut. See toijuulis kuurortlinnas Druskininkais. Kahjuks ei mäleta ma enam Leedu võõrkeelte kabineti töötajate nimesid. Eestist olid lektoritest kohal Sotter, Õun, Loode, haridusministeeriumi võõrkeelte inspektor L.Lamp, mina ja umbes 30 õpetajat. Sõitsime Vilniusse, kus ühe päeva peatusime, linna vaatamisväärsustega tutvusime ja siis edasi Druskininkaisse sõitsime. Majutamine ja tööruumid olid sobivad, suplemisvõimalus lähedal. Hoiatati jões ettevaatusele: see oli lai, võimas ja kiirevooluline jõgi. Nagu mainitud, oli Druskininkai tuntud kuurort, seal leidis mitmesugust tervisevett, peamiselt joomiseks. Linnas oli rohkesti kauneid paviljone klaasvitraažidest seintega, tervisevett sai jões mäletatavasti tasuta. Linna läbis väike jõgi, õigemini oja suurte sangleppade varjus. Jõeke suubus Nemunasesse. Oli rohkesti kauneid jalutuskohti. Korduvalt külastasime üksikult, aga ka ekskursioonina kuulsa leedu kunstniku ja helilooja Ciurlionise majamuuseumi ja imetlesime ta huvitavaid mahedavärvilisi kunstiteoseid. Need olid pastelsed sümbolistlikud teosed. Mulle kingiti Leedu VÕT-i poolt mapp tema tähtsamate teoste reproduktsioonidega. Kursus Leedus õnnestus hästi ja kõik osavõtjad olid rahul.

Järgmisel, 1965.a. suvel oli inglise keele suvekursuse organiseerimise kord Läti VÕT-i käes. Võõrkeelte kabineti töötajad N.Sile ja V.Silina olid meie vanad tuttavad, kes korduvalt olid Tallinnas käinud ja oma inglise keele õpetajatega siin olnud.

Nüüd sõitsime meie rongiga Riiga, umbes 30 õpetajat ja mõned lektorid. Esialgu tutvustati eestlasi Riiga. Imetlesime toomkirikust kujundatud imeilusat kontserdisaali ja läbi sõjaaegade säilinud hiigelsõrget 1914-1920.a. sõja monumenti. Tallinnas ei olnud ju midagi taolist alles jäänud. Riist sõitsime rongiga edasi Skullesse. Lätlased nimetasid seda ise kalurikülaks, tegelikult oli see imeilus asula ülikauni keskkoolihoonega, kuhu meid majutati. Samas lähedal oli ka ilus ja ruumikas kultuurimaja. Eriti võluv oli siiski koolimaja sisekujundus: eesruumides kivimosaik-põrandad, kivi ja nikkel joogifonäänide kujundamisel, avar neljakohaliste laudadega söökla, puuparketist põrandad - valgus, puhtus. Töö kulges ka Lätis organiseeritud ühiskursustel ladusalt ning häireteta. Nii lektorid kui ka kursused olid rahul ning ingliskeelne kõneoskus suurel määral täienenud.

Pärast neid kolme suurt Balti liiduvabariikide ühist kursust tegelesime jälle oma õpetajatega. 1966.a.suvel olime jälle Värskas. Kursuslasi oli kokku tulnud 37, töötasime kahes rühmas. Rõõmustas see, et oli nii mõnigi kursuslane siin mitmendat korda. Ka oli arvukalt mu endisi õpilasi Õpetajate Instituudi päevilt. Lektorid olid endised, väiksemas, nn edasijõudnute rühmas oli koormus suurem.

See oli viimane minu juhatastav inglise keele kursus. Järgmisel, 1967.a. kevadel lõpetasin töötamise täiendusinstituudis. Käisin veel korra Värskas metoodikat lugemas ja 1968.a. lühikest aega ka Viljandis samal põhjusel. Kuusteist aastat tööd VÕT-i metoodikuna oli möödunud üpris kiiresti ja pingeliselt. Raske on ütelda, kui paljude õpetajatega oli isiklikke kokkupuuteid. Umbes võis kursused olla kahesaja ringis, seminaridel rajoonide keskustes ja Tallinnas (Tallinnas sageli direktorid, õppealajuhatajad ja metoodiliste kabinetide juhatajad) ligikaudu 1500 inimest. Individaalselt nõu ja abi otsijaid ei oska küll arvata.

Nii kursusteks kui ka seminarideks ning igasugusteks kokkutulekuteks tuli koostada üsna pikk ettekanne võimalikult aktuaalsel teemal. Selleks pidi rohkesti lugema vastavat kirjandust, eriti perioodikat.

Koos Tartu Riikliku Ülikooli ja Tallinna Pedagoogilise Instituudiga korraldasid VÕT-1 kabinetid aineolümpiaade, algul peamiselt Tallinnas, hiljem ka Tartus. Täiendusinstituut organiseeris ka

nn. pedagoogilisi loenguid, mis olid mõeldud õpetajate kogemuste vahetamiseks. Iga ainekabinet kogus oma piirkonna õpetajate kirjapandud paremad töökogemused kokku, mis sageli rajooni ulatuses olid ette kantud. Üle Eesti kogunes sääraseid töökogemusi üsna suur hulk ja kas talvisel või kevadisel õppetöö vahaajal tulid kokku kõik aineõpetajad ning toimusid ainesektsioonide kaupa loengud tegelikest töökogemustest.

VÕT-i töötajail tuli ka endil peale jooksva töö üsna palju kirjutada. Nii mõnelgi kabinetijuhatajal ja metoodikul tuli hakata õpikuid koostama. 1944. a. algas töö koolides peamiselt tõlkeõpikutega, aastate möödudes olid aga peaaegu kõigis õppeaineis tarvitusel originaalõpikud. Mõned õpikud jäid aga veel kauaks üleliiduliselt kasutatavate õpikute tõlkevariantideks (peamiselt ajalugu, majandusgeograafia ja teised). VÕT-i võõrkeelte kabineti juhataja H. Toom ja tuntud saksa keele õpetaja E. Vichman koostasid saksa keele õpikud eesti koolide kõikidele klassidele, inglise keele originaalõpikud meie eesti koolidele koostasid tuntud õpetajad A. Ehin, H. Kuljus, I. Sotter jt. Töölisnoorte koolide V - VIII klassi inglise keele õpikute koostamine tehti haridusministeeriumi poolt mulle ülesandeks. Õpikute koostamine toimus otse jooksva töö kõrval, ilma et selleks oleks saadud anda lisapuhkust. V - VI kl. õpiku käsikirja esitasin trükivalmina 1965. a. kevadel, 1967. a. kevadeks sai valmis VII kl õpiku käsikiri ning VIII kl. õpiku käsikiri oli trükiks valmis 1968. a. kevadeks. Meie töötajaist koostas eesti keele lugemikke eesti keele kabineti juhataja Alice Kriisa, eesti keele õpikuid aga metoodik Viivi Rukki. Eelkoolikasvatuse kabineti juhataja M. Terri ja metoodik E. Lootsar koostasid lasteaedadele "Karuaabitsa" ja laulikuid. 1960-62. a. olin lasteaedadele ja algklassidele erikoolides eestindanud läti autori A. Liepniši "My English Reader" I ja II. Paljudes VÕT-i kabinettides tegeldi meie originaalõpikute koostamise küsimustega.

Üldse tuli VÕT-i kabinettide töötajail usinasti kirjutada, peamiselt aine õpetamise metoodika küsimustest. Ilmusid kirjutised "Nõukogude Koolis" ja "Nõukogude Õpetajas". Rohkesti trükiti brošüüre VÕT-i enda trükikojas, mis töötas meie kõrvalmajas 1966. aastast alates.

Tööd oli ülirohkesti ja alati oli kiire, päev ei lõppenud kunagi tööajaga, sageli kulusid selleks ka hilisõhtud ja koguni

öötunnid.

Aga oli meil lõõgastushetkigi koos VÕT-i toreda kollektiiviga. Riiklikel tähtpäevadel, aastavahetusel ja paljudel muudelgi tähistamist väärivatel juhtudel istusime meie igerikest ruumidest hoolimata mugavas peolauas üheskoos, Tõhusama toidulaua, s.o. sooja lõuna- või õhtusöögi eest hoolitsemine langes mulle ja aastaid tegin kas seapraadi, hanesid või viinereid hapukapsaste, salatite ja muu juurdekuuluvaga kitsukeses koristaja-kojamehe korteri köögis. Muidugi oli mul rohkesti abilisi, tegelikult kogu noorem naispere. Kohvilaua eest hoolitses meie käsitöö- ja kodunduse kabineti töötaja H.Saunasaar. Lõbusad olid need meie koosviibimised.

Väga huvitavad olid ekskursioonid, mida korraldas peamiselt meie amatiühing. Selleks telliti tavaliselt suur autobuss ja sõideti välja üsna varalult hommikul kas mõnel lau- või pühapäeval ja õhtu eel jõuti Tallinna tagasi.

Tähtsaim ja huvitavaim paik meie kõigi arvates oli Vargamäe. Sinna suunduski suur autobuss VÕT-i rahvaga 19.sept. 1958. Oli teelgi palju huvitavat näha, aga peamine oli ikkagi Vargamäe ise. Veetsime seal suurema osa päevast. Ka Krööda ait pälvis erilist tähelepanu, samuti Oru Pearu järeltulijad, kes endises kodus elasid. 1959.a. toimus üsna pikk sõit Viljandisse, Kurgjale ja ka Vändrasse, kus Lydia Koidula sünnikohta tähistab kaunis mälestuskivi. Ilusa sõidu tegime ka Rannamõisa pangale, edasi Padise kloostrivaremetele ja linnamäele. Oli kaunis kevadpäev. Rannamõisas olid toomingad alle nappus, vaevalt puhkemas, Padisel valendasid aga toomepuud ja pöösad täies õies. Üks sügisene reis viis meid Haapsallu, ainus linn Eestis peale Paldiski ja Sillamäe, kuhu tööülesanded mind polnud viinud, ja Taeblasse, Ants Laikmaa majja. See oli imepärane, ja maja uksekella helin meenub veel praegugi. Oli neid lustisõite veelgi. Ühel sõidul peatusime Nelijärvi mäel, kunagi Siniallikul jne.

VÕT-i kollektiiv oli ju tegelikult väike, umbes 45 inimest, ent kuna töötasin seal üsna hulga aastaid, kogunes tagasivaadet tehes üsna arvukalt ~~arvukalt~~ kunagisi kaastöötajaid, arvult umbes 90. Oli neid, kes VÕT-is olid töötanud enne mind, töötasid edasi koos minuga ja jätkasid seal töötamist ka pärast minu pensionile minelut. Oli neid, kes lahkusid enne 1967.a., aga oli ka juurdetulnuid. Vähe oli meil kabinetitöötajaid, kes meie perre kuulusid ainult lühikest aega. Täpset statistikat ma ei saa teha, kuid võin

ütelda, et VÕT-i kollektiivis oli umbes 30 töötajat, kellega olime kolleegid enam kui kümme aastat ja kauemgi. Võin mainida kindlasti nimesid, nagu H.Toom, A.Kriisa, E.Lootsar, V.Paju, A.Toomus, E.Mere, L.Ratassepp, M.Multer, Reps, R.Porozova (Uustalo), L.Luhaorg, Maastik; rohkesti oli ka neid, kes võib-olla küll veidi vähem, kuid siiski küllalt kaua mu töökaaslased olid, nagu T.Lepiksaar, A.Pajupuu, V.Rukki, N.Rebane, H.Sass, L.Levald, E.K E.Kaldma, A.Vinkel, I.Batarina, H.Seljandi, A.Kaljo, L.Õispuu, E.Tajur, H.Puusepp, R.Tubinslak, J.Sõerd, Abiline, A.Rammo jt.

VÕT-i direktor oli minu seal töötamise ajal esialgu (aastail 1951 - 1959) Aleksander Valsiner, kes oli väärikas ja autoriteetne isiksus ning staažikas pedagoog. Juhiomadusi tal kahjuks siiski kuigi palju ei olnud. Puudu jäi kontaktist ja usaldusest direktori ja kollektiivi vahel. Too aeg oli ka üldiselt keerukas - stalinlik aeg ja sellele järgnev periood. Septembrist 1959 sai VÕT-i direktoriks Endel Pirn. Üsna peatselt ilmnes, et uus direktor on üpris teotaheline kollektiivi juht, suhtlemisel töötajatega väga siiras, asjalik ning usaldav. Kollektiiv vastas temapoolsele usaldusele samaga. Kui töö käigus tekkis probleeme ja raskusi, pöösdusime kõhklusteta direktori poole saamaks head nõu. Keerulisemad asjad oli direktor Pirn ettenägelikult juba ise korraldanud, nagu näiteka Läti ja Laadu võórkeellaste majutamine ja inglise keele kursuste ruumide saamine Tallinnas 1963.a.

VÕT-i direktori asetäitja oli kogu minu seal töötamise ajal Viktor Ordlik, väga korralik, täpne ja nõudlik, kiire ja asjalik. Tema peamisi ülesandeid oli ka retsenseerida kabineti töötajate metoodilisi ja ainealaseid ettekandeid, millega esineti tevaliselt aineõpetajate, aga ka teiste, nagu direktorite, inspektorite jne. ülerajoonilistel kokkutulekutel. Peab nentima, et retsenseerimine oli ülipõhjalik, võib-olla isegi veidi liiga detailne. Tegelikult tuli ettekande esitamisel niikuinii kirjutatud tekstist erinevusi: tavaliselt ma ei lugenud esinemisel kirjutatud, vaid rääkisin peast, harva heites pilku paberile. Ja kuigi V.Ordlik oli suurte teadmiste ja kogemustega pedagoog, ei saanud ta sisuliselt kõigi õppeainete alal asjatundja olla ning nii osutasid kasulikeks ehk ainult keelelised ja stiilialased märkused. Inimesena ja kolleegina oli V.Ordlik sõbralik ja abivalmis.

VÕT-i ametiühing tegutses tasapisi, aga viljakalt. Mäletan,

et kollektiivi omavahelised koosviibimised, samuti ekskursioonid ja muudki üritused korraldas VÕT-i a/ü komitee. Kahjuks ei meenu, kes olid selle liikmed, peale mõne üksiku: R.Alev, E.Mere, V.Rukki...

VÕT-i kollektiiv oli, nagu eespool juba märgitud, üksmeelne, omavahelised suhted olid sõbralikud. Muidugi tekkisid eriti lähedased ja sõbralikud suhted ühes ruumis või lähestikku töötavate kabinettide inimeste vahel. Nii töötas aastaid (1953 - 1960 (?) kolmandal korrusel ainult kaks kabinetti - vóórkeel ja ajalugu - ühes toas ja eesti keel selle kõrval, kuhu pääses läbi esimese toa. Vóórkeele rahvas H.Toom ja E.Vool ning ajaloo kabinet juhataja E.Tajur ning eestikeellased A.Kriisa ning H.Seljandi moodustasid kokku suurepärase "võisnurga", neil naist ja üka mees, kõik toredad, tõelised seltsimehed. A.Kriisa oli väga energiline, särt-sakas, H.Seljandi tagasihoidlik, vaikse muheda hoomoriga. H.Toom oli parim pedagoog, keda eales olen näinud, tuhande õpetaja hulgas võib ehk leida üheainsa temataolise, energiline ja ülisuure töövõimega, sealjuures sädelevalt humoorikas. Endel Tajur oli vaikne, oraatorivõimetega, vahel salvavalt satiiriline, niiõelda terava keelega, kuid heatahtlik ja abivalmis. Ning nende ridade kirjutaja, kriitiline, väliselt rahulik, heatahtlik. Tõllal õeldi minu kohta ühes "Vriimitud", paljude VÕT-i töötajaid iseloomustavas loos:

Ideaalne rahu ise,

kas või suurestükist lase.

Ei mäleta, kas see lugu ilmus VÕT-i laualehes või kõlas see magnetofonist.

Mõned aastad hiljem viidi eesti keele kabinet ja vóórkeelte kabinet teisele korrusele. Eesti keel sai pisikese toa, vóórkeel asus suurde kahe aknaga tuppa vasakusse nurka, aga parempoolsesse vene keele kabinet. Uus naaber, s. o. vene keele kabinet osutus heaks naabriks: kabineti juhataja Niina Rebane oli väga rahulik, vaikne, kuid resoluutne, taktiline ja sõbralik. Rosa Tubinšlak (metoodik vene õppekeelega koolidele) oli temperamentne ja naeruhimuline. Teine, eesti õppekeelega koolide metoodik L.Vahar oli tasakaalukas ja rõõmsameelne. Sobisime hästi, ainult vene keele kabinetis käis suhteliselt palju rahvast konsultatsioonidel ning meie toas oli rohkesti liikumist. Eesti keele kabinetti pääses

läbi meie toa, nii et sagimist ja edasi-tagasi käimist oli üpris rohkesti.

Tol ajal töötas instituudi kunstilise kasvatuse kabinetis kaks toredat energilist noort meest - Aksel Pajupuu muusika ja laulmise ning Toomas Lepiksaar joonistamise ja üldse kujutava kunsti alal. Silmapaistvad olid nad mõlemad entusiastliku suhtumise poolest oma ainesse, iseloomult sõbralikud, rõõmsameelsed - ühesõnaga toredad töökaaslased.

Sageli oli võõrkeelte kabinetil tegemist kino- ja helikabinetiga. Lasksime lindistada õige, korrektse hääldamise õpetamiseks vajalikke harjutusi, dialooge, tekste. Kuigi kabinet oli tehniliselt kehvavõitu, said selle töötajad H.Sass ja A.Vinkel hästi hakkama. Mõlemad olid väga kannatlikud ja hoolikad ning vastutulelikud, kui nende abi vajasime. H.Sass oli vaikne ja tõsine, A.Vinkel elavaloomuline ja tujukas.

Vähe oli kokkupuuteid teiste kabinettidega peale lähemate naabrite. Võib veel mainida, et vanematest töötajatest olid toredad, asjalikud, rahulikud ja sõbralikud füüsik V.Paju, keemik V.Pedak, töölisnoorte kabinetist Mihkelsoo, raamatukogu juhataja J.Randla ja ta abi Ratassepp jt.

Kuna töötasin VÕT-is küllaltki kaua aega, lahkus aeg-ajalt vanemaid töötajaid pensionile ja asemele asus niiöelda uus põlvkond. L.Levald, D.Virkus, E.Kaldma, V.Rukki ja teised, kes alustasid VÕT-is tööd alles 60-ndatel aastatel, on nüüd juba pensionieelikud. Sai nendega rida aastaid koos töötatud ja tore, töökas ning vaimukas oli too põlvkond.

Head mälestused on jäänud VÕT-i personalist, kes olid muudes ametites kui puhtpedagoogiline töö. Esmajoones tuleb mainida inimest, kes oli nagu majahaldjas, samas majas töötanud juba enne instituuti, Pedagoogilise Muuseumi ajal. See majahaldjas oli Emilie Mefe. Alati naeratav, lahke, sõbralik, toimekas, kõiki valmis abistama. Nimetati teda laborandiks. Kelle? Ei teagi, vist meie kõigi.

Väga osav, hakkaja ja tõeline abiline kõigis majandusasjus oli majandusjuhataja nimega Abiline, ikka rahulik ja leebe ning tähelepanelik meie soovide ja vajaduste suhtes.

Kantseleirahvaks oli minu VÕT-i tööle asudes kaks toredat naist: Reps ja Lilibok, hiljem tuli neid juurde veel. Kaua on

seda tööd teinud Siiri Eensaar - lahkus, leebus, arukus ise loomustab seda kolleegi.

Abielupaar Randmad elunesid ka kolmandal korrusel meie kabineti naabruses ja nendega puutusime 50-nendail aastail iga päev kokku. Naine oli koristaja, väga puhas ja korralik, mees aga kojamees. Meeldiv, sõbralik rahvas. Teine koristaja Maastik oli samuti hoolas ja täpne ning kohusetruu, loomult väga seltsiv, sõbralik, käis koos oma pojatütrega alati meie ekskursioonidel.

Kõrvalmajas (Sakala 21) töötas meil oma trükikoda. Toimetajad olid M.Linnamägi ja E.Kaldma ning venekeelsete väljaannete alal T.Rongonen, kuid trükkalitega mul kokkupuuteid ei olnud.

Teataval määral oli VÕT ka "motoriseeritud": Värskas buss ja kunagi ka veoauto, Tallinnas mõnda aega ka furgoonauto, millele andsime nime "Betty". Sellega sai käidud Tallinna lähistel ja vahel kaugemalgi. Üks inimene istus autojuhi kõrval, üks või kaks kuidagi poolkägasas pakiruumis.

Tööaastad VÕT-is olid ääretult huvitavad, kollektiiv suurepärase. Töö oli pingeline ja küllaltki raske, komandeeringud üsna ebamugavad, kuid suhtlemine õpetajate ja koolide juhtkondadega, meetoodiliste kabinettidega ja haridusosakondadega laabus kõikjal. Vist ma ei eksi, kui väidan, et olen käinud töö asjus kõigis Eesti linnades, rajoonides ja asulates, peale Haapsalu. Seal oli üpris vähe koole, kus õpetati inglise keelt, ning nii juhtus, et Haapsalus käisin ainult ekskursioonil.

1967.a. 5.mail lahkusin töökohalt VÕT-is ja siirdusin pensionile. Sel puhul ütles Direktor Endel Pirn, et arv 7 näib olevat olnud erilise tähtsusega minu elus. Tõepoolest: olen töötanud 7 koolis ja seejärel 2x7 aastat VÕT-is, sellest viimased 7 aastat direktor Pirni alluvuses. Laususin vastuseks, et nii see on olnud küll. Lisasin, et mul on olnud huvitavad töökohad ja üsna erinevad direktorid. Parimad direktorid (kokku on neid 13), kelle alluvuses olen töötanud, olid mu esimene direktor Väike-Maarjas ja eriti mu viimane direktor Endel Pirn.